

Universitatea “Lucian Blaga” din Sibiu
Facultatea de Teologie “Andrei Șaguna”

Rezumat
al tezei de doctorat

**Tema: Istoria vieții bisericești a
românilor din stânga Prutului
din 1940 până astăzi**

Coordonator științific:
Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu

Candidat:
Pr. Veaceslav Ciorbă

Sibiu 2007

În secolul al XX-lea viața bisericească a românilor din stânga Prutului a fost marcată de un șir de evenimente care au schimbat radical și în mai multe rânduri mersul ei.

În 1918 a avut loc Marea Unire, și Basarabia, care în 1812 fusese răpită de Imperiul țarist, a revenit la Patria-mamă. Pe parcursul perioadei 1918-1940 viața bisericească a românilor din Basarabia a cunoscut, sub toate aspectele, o epocă de înflorire. În această perioadă Eparhia Chișinăului a fost ridicată la rangul de Mitropolie, au fost create două episcopii noi – Eparhia Cetății Albe-Ismail și Eparhia Hotinului. La Chișinău a fost înființată o Facultate de Teologie, rândurile clerului basarabean au fost completate cu preoți de o înaltă pregătire teologică și culturală, a fost desfășurată o largă activitate de propovăduire a credinței, de combatere a sectelor și a diverselor vicii sociale, au fost editate multe ziare și reviste bisericești etc.

Această perioadă prosperă s-a încheiat pe neașteptate. În 1940, ca urmare a Pactului Ribbentrop-Molotov, Uniunea Sovietică a anexat teritoriile românești: Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța. Timp de un an, Biserica din aceste teritorii a trecut printr-un adevărat calvar. Românii din acest spațiu au fost martorii unei politici antibisericești inumane. Ei au văzut biserici și mănăstiri pângărite, prădate și închise; preoți și călugări batjocoriți, arestați, torturați și uciși; credincioși intimidați și obligați să nu mai meargă la biserică și să nu mai creadă în Dumnezeu.

În 1941, în virtutea unor circumstanțe istorice favorabile, România, care s-a aliat cu Germania și a intrat în război împotriva Uniunii Sovietice, a recuperat aceste teritorii. În anii Războiului viața bisericească a românilor din stânga Prutului a intrat într-un făgaș normal de dezvoltare și refacere a pagubelor suferite în timpul ocupației sovietice.

În 1944, Uniunea Sovietică a pus din nou stăpânire pe teritoriile românești anexate în 1940. Pe parcursul perioadei 1944-1989 viața bisericească a românilor din stânga Prutului a cunoscut o epocă sumbră. Biserica basarabeană a trecut sub jurisdicția Patriarhiei ruse de la Moscova și a fost transformată într-o simplă

Episcopie. Statul sovietic a promovat insistent o politică antibisericească, cauzând mari prejudicii, atât sub aspect material (în această perioadă au fost închise și distruse mult biserici și aproape toate mănăstirile), dar mult mai dăunător sub aspect spiritual (ca urmare a propagandei ateiste au crescut noi generații de atei și necredincioși).

În 1989, în urma schimbărilor de ordin politico-social, care au avut loc în ultimii ani de existență a Uniunii Sovietice și odată cu începutul procesului de deșteptare națională a românilor din stânga Prutului, în viața bisericească din acest spațiu a început o nouă perioadă. Odată cu căderea regimului totalitar comunist s-a încheiat epoca de prigoană și a început procesul de renaștere a credinței, s-au redeschis locașurile de cult, închise de autoritățile sovietice, ori s-au ridicat altele noi, populația s-a reîntors la valorile creștine.

Situația actuală a vieții bisericești a românilor din stânga Prutului are multe nuanțe specifice. Odată cu destrămarea Uniunii Sovietice ar fi fost firesc ca Basarabia să revină la Patria-mamă România. Circumstanțele istorice nu au fost, însă, atât de favorabile ca în 1918 și acest lucru nu s-a întâmplat. RSS Moldovenească și-a proclamat independența, devenind un nou stat românesc - Republica Moldova. În cadrul acestui stat se duce o luptă politică aprigă între curentul proromânesc și cel prorusesc, cu repercusiuni directe asupra situației Bisericii.

Toate aceste frământări, transformări și evenimente sunt, în prezent, în atenția istoricilor și cercetătorilor. Au fost scrise unele monografii, studii și articole, în care sunt abordate anumite aspecte, perioade și probleme. Cu toate acestea, subiectul rămâne a fi încă un domeniu prea puțin cercetat. Nu există, de asemenea, o lucrare de sinteză în care ar fi prezentată întreaga evoluție a vieții bisericești a românilor din stânga Prutului din 1940 și până astăzi.

Scopul lucrării este, deci, de a studia amănunțit toate aspectele cele mai importante ale vieții bisericești a românilor din stânga Prutului din 1940 și până astăzi, de a aprofunda și a aduce noi informații și date bazate pe materialul documentar inedit din diverse fonduri de arhivă, de a prezenta subiectul în toată

complexitatea sa, atât în plan special, bazat pe faptele istorice, cât și în plan general, prin crearea unui tablou general și integrat.

Sub aspect cronologic subiectul lucrării cuprinde intervalul anilor 1940 și 2007. Este o perioadă lungă, care, la rândul ei, poate fi divizată în câteva perioade mai mici.

Astfel, până în 1940 viața bisericească a românilor din stânga Prutului a cunoscut o perioadă de liniște și prosperitate. Începând cu anul 1940, situația s-a schimbat radical și a început o nouă perioadă cu totul deosebită de cele anterioare. Anexarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică a însemnat pentru viața bisericească din această provincie începutul unei epoci cu totul și cu totul întunecate, cu impact imediat, dar și de lungă durată.

Prima ocupație sovietică a durat din 3 iulie 1940 până în 26 iulie 1941, când Basarabia a revenit sub administrație românească. În august 1941, a fost trecut sub administrație civilă românească și teritoriul dintre Nistru și Bug (numit Transnistria). În zona de centru a acestui teritoriu, în județele Râbnița, Dubăsari, Tiraspol și Ananiev, românii constituiau circa un milion. În februarie 1944 românii din Transnistria au ajuns din nou sub stăpânire sovietică. În august 1944 a avut aceeași soartă și Basarabia.

Stăpânirea sovietică a durat până în 1989. La 27 august 1989, în cadrul Marii Adunări Naționale din Piața Centrală a Chișinăului poporul și-a exprimat voința de independență. Anul 1989 a fost un an de cotitură atât pentru viața social-politică a românilor basarabeni și transnistreni, cât și pentru viața lor bisericească. Consecințele imediate ale mișcării de eliberare națională, care a luat amploare în 1989, au fost: încetarea definitivă a politicii antibisericești promovate de regimul comunist, începutul procesului de deschidere în masă a bisericilor și mănăstirilor, plecarea din scaunul episcopal de la Chișinău a mitropolitului rus Serapion Fadeev și numirea în locul lui a unui episcop român - Vladimir Cantarean (originar din reg. Cernăuți).

Perioada anilor 1989-2007 este și ea deosebită de cele precedente. În mod evident, dacă anul 1989 a fost unul de cotitură, atunci anul 2007 este mai mult o limită convențională, marcând anul până când tema este studiată.

Spațiul geografic asupra căruia se extinde subiectul lucrării se referă la teritoriul Basarabiei și Transnistriei, inclus în RSS Moldovenească, iar apoi la Republica Moldova. În câteva cazuri acest spațiu geografic este puțin depășit. În primul rând, în cazul sudului Basarabiei, care în 1940 nu a fost inclus în RSS Moldovenească, ci a fost atribuit, împreună cu Bucovina de Nord, RSS Ucrainene. În acest fel, populația românească din aceste teritorii intrate în componența RSS Ucrainene, iar apoi a Republicii Ucraina a avut și are până în prezent o altă soartă. Studiarea vieții bisericești a românilor din Ucraina trebuie efectuată, în mod evident, într-un studiu separat. Cu toate acestea, atunci când tratăm perioada 1940-1944, ne referim și la sudul Basarabiei, căci în 1940-1941 românii din sudul Basarabiei au trecut prin același calvar ca și cei din centrul și nordul Basarabiei, iar în 1941-1944 viața bisericească din sudul Basarabiei a fost parte integrantă a celei din întreaga Basarabie revenită în componența României.

În al doilea rând, este vorba de cazul Transnistriei. În august 1941 teritoriul dintre Nistru și Bug (numit Transnistria) a fost pus sub administrația civilă românească. În consecință, pentru acest teritoriu a fost creată Misiunea Ortodoxă Română care a desfășurat o activitate intensă în vederea renașterii vieții bisericești. Privitor la perioada 1941-1944, am depășit puțin limitele geografice impuse și am vorbit despre activitatea Misiunii și despre refacerea vieții bisericești nu doar din cele patru județe populate de români, ci din întregul teritoriu dintre Nistru și Bug.

Istoriografia. În perioada 1944-1989 nu s-a scris nimic valoros privitor la viața bisericească a românilor din stânga Prutului. În România, istoricilor le-a fost interzis să scrie despre Basarabia pentru a nu trezi nemulțumirea Uniunii Sovietice. La rândul lor, istoricii din RSS Moldovenească, aserviți ideologiei regimului comunist, nu au putut studia nici ei obiectiv acest subiect¹.

În istoriografia sovietică problemele vizând viața bisericească din RSS Moldovenească în perioada 1944-1989 au putut fi abordate doar în scopuri

ideologice. Autorii sovietici au afirmat că religia în RSS Moldovenească este în stare de declin, că creștinii se leapădă de credință, că preoții părăsesc Biserica și se dezic de cinul preoțesc, că locuitorii satelor și orașelor închid locașurile de cult, că închiderile de biserici și mănăstiri sunt necesare și legale etc². În 1988, ateistul A. Babii, în lucrarea sa „*Ortodoxia în Moldova: istorie și contemporaneitate*”, scria că Biserica Ortodoxă din RSS Moldovenească își trăiește ultimele zile și că în scurt timp „diversele superstiții și credințe religioase” vor fi depășite³.

Toate lucrările din perioada sovietică au fost scrise la comandă pentru a servi luptei ideologice a propagandiștilor ateï. În ele nu există aprecieri obiective, ele sunt tendențioase și denaturează în totalitate adevărul. Autorii sovietici, în absoluta lor majoritate, au justificat politica promovată de statul sovietic față de Biserica Ortodoxă, prezentând în culori sumbre evoluția vieții bisericești din RSS Moldovenească. Deși au scris mult despre lupta ideologică împotriva Bisericii, ei nu au pomenit nimic despre metodele abuzive folosite, în mod constant, de regimul totalitar comunist⁴. Lucrările privitoare la Biserică, scrise în perioada sovietică, au astăzi doar valoare istoriografică, dar din punct de vedere al conținutului ele nu prezintă nici un interes.

După destrămarea Uniunii Sovietice, urmată de proclamarea independenței Republicii Moldova și după căderea regimului ceaușist în România, situația s-a schimbat în bine. Știința istorică a început să se dezvolte liber și nestingherit, iar istoricii au obținut posibilitatea să trateze evenimentele istorice obiectiv.

Din 1990 și până în prezent cercetările privitoare la viața bisericească a românilor din stânga Prutului s-au materializat în mici studii și articole, mai puțin în monografii și lucrări de sinteză.

Una din primele și cele mai valoroase lucrări privitoare la viața bisericească a românilor din stânga Prutului aparține pr. prof. dr. Mircea Păcurariu. Ea a fost editată în 1993 la Iași cu titlul „*Basarabia, aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc*”⁵. Lucrarea este o cercetare temeinică a trecutului românesc și al Bisericii din stânga Prutului de la origini și până în 1993. Un interes deosebit prezintă ultimele două capitole privitoare la situația Bisericii românești din

Basarabia după 1940. Aici părintele profesor a reușit să abordeze, deși succint, principalele momente și aspecte privitoare la evoluția vieții bisericești a românilor din stânga Prutului din 1940 până în 1993. Autorul a fost un adevărat pionier în cercetarea istoriei vieții bisericești din Basarabia după 1940. Cercetătorii de mai târziu, fără excepție, fac referință în studiile lor la această lucrare. Ei desfășoară în amănunt, confirmă și desăvârșesc, în mare măsură, tezele expuse de părintele profesor prin prezentarea unor noi date și fapte istorice. Mai este important de menționat că până în prezent în nici un studiu privitor la viața bisericească a românilor din stânga Prutului, cu excepția lucrării părintelui M. Păcurariu, nu este tratată întreaga perioadă 1940-1993.

O altă lucrare de sinteză privitoare la viața bisericească a românilor din stânga Prutului aparține ziaristului basarabean stabilit la București Boris Buzilă. Ea a fost publicată în 1996 cu titlul „*Din istoria vieții bisericești din Basarabia 1812-1918; 1918-1944*”⁶. Lucrarea este scrisă într-un stil publicistico-științific, fiind bazată îndeosebi pe știri, informații și articole din presa bisericească și laică, apărută în Basarabia interbelică. Nucleul lucrării se axează pe perioada 1918-1940, când Basarabia a fost parte integrantă a României Mari, iar Biserica basarabeană se afla în sânul Bisericii-Mamă. Pentru subiectul nostru de cercetare sunt importante, în deosebi, ultimele două capitole. În primul, care se referă la tragicul an de ocupație sovietică 1940-1941, autorul vorbește despre persecuțiile împotriva preoților și a creștinilor basarabeni, despre pângărirea bisericilor și mănăstirilor, despre activitatea episcopului rus Alexie de Tula etc. În al doilea capitol sunt prezentate acțiunile de restabilire a vechilor structuri bisericești, a ordinii în general și de refacere a vieții bisericești în anii 1941-1944. În aceste capitole autorul a reușit să creeze un tablou cât de cât complet al evenimentelor prin care a trecut Biserica basarabeană în acei primi ani de încercare. Ca și în cazul întregii lucrări, sursele principale sunt știrile și articolele din presa acelor ani.

Despre viața bisericească a românilor din stânga Prutului în perioada 1940-1944 s-a scris foarte puțin până în prezent.

Cercetătorii români Constantin Stan și Alexandru Gaiță, documentându-se în arhivele centrale și cele județene din România privitor la refugiații din Basarabia și Bucovina de Nord în anul 1940, au publicat studiul „*Biserica Ortodoxă Română din Basarabia și Bucovina de Nord în anul 1940-1941*”⁷. În acest studiu autorii analizează, la început, primele zile de ocupație sovietică. În baza mărturiei preoților și credincioșilor, care au reușit să se refugieze în Țară, ei au descris politica antibisericească promovată de statul sovietic. Autorii prezintă date concrete, pe județe, despre numărul de biserici și mănăstiri prădate și pângărite, nume de preoți arestați, deportați sau chiar executați etc. Este descrisă situația preoților refugiați, precum și starea atestată de ei la revenirea acasă în 1941.

Un alt studiu important, semnat de cercetătoarea basarabeană Ludmila Tihonov, „*Unele aspecte ale politicii bolșevicilor față de Biserica Ortodoxă din Basarabia (iunie 1940 – iunie 1941)*”⁸, scoate în evidență alte noi aspecte și anume metodele agresive ale regimului comunist folosite în lupta contra Bisericii, măsurile restrictive, intimidările preoților și credincioșilor, propaganda ateistă etc. Acest studiu este valoros și prin faptul că autoarea folosește documente inedite descoperite în arhivele de la Chișinău.

Cercetătoarea basarabeană Nina Negru în studiul său „*Misiunea ortodoxă română de peste Nistru în timpul celui de-al doilea război mondial*” abordează un alt aspect puțin studiat privitor la viața bisericească a românilor transnistreni în anii 1941-1944. Autoarea scrie despre conducerea, organizarea și activitatea Misiunii Ortodoxe Române, care a avut sediul mai întâi la Tiraspol, apoi la Odesa, despre prodigioasa activitate misionară în rândul populației transnistrene, refacerea locașurilor de cult, viața culturală a Transnistriei în acei ani etc. Studiul se bazează, în special, pe documente inedite din fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova, cât și pe știrile și articolele din revista „Misionarul” de la Chișinău (numerele apărute în anii 1941-1943).

Despre viața bisericească din Transnistria în anii 1941-1944 au scris și unii istorici din actuala republică separatistă transnistreană. Studiul cel mai amănunțit este semnat de profesorul P.M. Șornikov de la Facultatea de Istorie a Universității

din Tiraspol „*Biserica Ortodoxă din stânga Nistrului în ani ocupației românești 1941-1944*”⁹. Punctul de vedere al istoricului de la Tiraspol, care exprimă opinia întregii istoriografii transnistrene¹⁰, este cu totul diferit de cel al istoriografiei românești cu referință la acest subiect. Principalele teze ale lui P.M. Șornikov sunt: Biserica Ortodoxă Română și-a extins jurisdicția asupra teritoriului din stânga Nistrului fără acordul Patriarhiei de la Moscova, deci necanonic; susținând refacerea vieții bisericești, „ocupanții” români nu urmăreau un scop bisericesc, ci doreau să înăbușe rezistența populară și să-și consolideze stăpânirea pe calea unei românizări forțate a populației civile; în acest scop Misiunea bisericească română împiedica în fel și chip numirea unor preoți dintre localnici în parohii, promovând preoții trimiși din România, care erau foarte bine asigurați și plătiți; în cadrul Misiunii bisericești române, ca și în toate celelalte organe administrative românești, înflorea corupția și stoarcerea de bani; refacerea locașurilor de cult nu erau altceva decât acțiuni politico-propagandistice și autoritățile românești impuneau populația cu forța să repare bisericile; în Seminarul teologic de la Dubăsari se predă în mod intenționat în limba română și prin aceasta se urmărea românizarea vieții bisericești din Transnistria, dar seminariștii moldoveni nu înțelegeau limba română și ei îl părăseau în masă; pentru a le insufla credincioșilor stima față de România, autoritățile de ocupație foloseau literatura religioasă, predicile, asistența socială, radioul, cinematografia și teatrul; tipografia Misiunii edita literatură antislavonă și antisovietică; în timpul lecțiilor de religie în școală misionarii citeau literatură românească șovină și îi impuneau pe copii să învețe imnul de stat al României și poezii românești; Catedra de Teologie din cadrul Universității din Odesa era înzestrată cu o bogată bibliotecă de cărți naționaliste și profasciste, antirusești și antiucrainești; mitropolitul Visarion Puiu slujea și predica în limba rusă și îi susținea pe preoții ruși, pentru acest fapt a fost demis din funcția de conducător al Misiunii; renașterea vieții bisericești din Transnistria în 1941-1944 a avut un caracter extrem de limitat; folosirea administrației bisericești în scopuri politice nu a adus vreun folos stăpânirii românești, ci, din contra, a compromis Biserica în fața credincioșilor și a favorizat răspândirea sectarismului.

Cercetările istoricilor tiraspoleni privind perioada 1941-1944 sunt bine documentate. Ei se bazează, în special, pe documente de arhivă și aduc date noi și importante. Felul lor de a interpreta informațiile din documente și de a prezenta tabloul general denotă, însă, fie docilitate în fața politicii promovate de autoritățile separatiste, care urăsc tot ceea ce este românesc, fie autoidentificarea lor cu această ideologie postsovietică. Am considerat inutil să combat aceste teze, care sunt expuse nu de pe pozițiile unui discurs istoric obiectiv, ci au un caracter politico-ideologic. Interesant este, totuși, faptul, cum istoricii de la Tiraspol, care cunosc doar „limba moldovenească”, au reușit să înțeleagă și să facă referință la documentele de arhivă, scrise în limba română?!

Istoriografia vieții bisericești a românilor din stânga Prutului din perioada 1944-1989 este puțin mai vastă, decât cea privitoare la perioada 1940-1944.

Unul din primii cercetători basarabeni, care s-a preocupat de situația Bisericii Ortodoxe sub regimul totalitar comunist, este istoricul Valeriu Pasat¹¹. În cadrul studiilor sale de doctorat efectuate la Moscova, el a realizat o lucrare privitoare la deportările din RSSM în anii '40-'50 ai secolului XX. În 1997 această lucrare a fost publicată în limba rusă, iar în 2000 în limba română - „*Asprul adevăr al istoriei. Deportări de pe teritoriul RSS Moldovenești în anii '40-'50*”¹². În capitolul IV „Relațiile dintre Stat și Biserică” autorul prezintă succint mai multe aspecte ale politicii antibisericești promovate de autoritățile sovietice: arestările și deportările unor preoți și credincioși; impozitele exagerat de mari pe care trebuiau să le plătească bisericile, mănăstirile și clerul; aspecte din activitatea KGB-ului în vederea subminării Bisericii; rezistența preoților, călugărilor și credincioșilor etc. Autorul s-a bazat, în mare măsură, pe documente inedite din arhivele Ministerelor de Interne de la Chișinău și de la Moscova.

Scriitorul basarabean Vladimir Beșleagă, investigând fondul 3046 (fondul înputernicitului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS pentru RSSM) din Arhiva Națională a Republicii Moldova, a publicat studiul „*Bisericile și mănăstirile sub regimul totalitar comunist în RSSM (1950-1960)*”¹³. Autorul scoate în evidență metodele și procedeele de închidere a

bisericilor și mănăstirilor utilizate de autoritățile sovietice, vorbește despre rezistența credincioșilor, despre persecuțiile împotriva clerului, arată starea jalnică la care a fost adusă Biserica Ortodoxă din RSS Moldovenească după primele decenii de la instaurarea puterii sovietice. Într-un alt studiu, „*Mănăstirea Răciula – 1959*”¹⁴, Vladimir Beșleagă descrie ultimele zile de existență și rezistență a comunității monahale de la Răciula. Maicile și credincioșii din satul Răciula au încercat să se opună închiderii mănăstirii, dar autoritățile sovietice au recurs la ajutorul armatei, care i-a forțat pe apărătorii locașului să cedeze.

În anul 2000 cercetătoarea basarabeană Ludmila Tihonov a susținut teza de doctorat cu tema „*Politica statului sovietic față de cultele din RSS Moldovenească (1944-1965)*”; în 2004 această lucrare a văzut lumina tiparului¹⁵. Autoarea descrie pe larg tragedia Bisericii Ortodoxe din RSS Moldovenească, expune metodele și mijloacele prin care se exercita presiune asupra Bisericii, urmărește în detaliu procesul bine organizat de închidere a bisericilor și mănăstirilor. În lucrare este tratată și o latură mai puțin studiată – educația ateistă, ca parte componentă a propagandei comuniste, promovată obligatoriu în școală și în alte instituții instructiv-educaționale, cât și rezistența religioasă anticomunistă. Monografia a fost scrisă în baza întregii literaturi la acest subiect, cât și a unor ample investigații în fondurile din Arhiva Națională a Republicii Moldova și Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova. La sfârșitul lucrării este plasată o anexă, în care sunt publicate cele mai reprezentative documente de arhivă.

O altă lucrare importantă aparține ieromonahului Iosif Pavlinciuk „*Eparhia Chișinăului și Moldovei în perioada 1944-1989*”. Ea a fost susținută ca teză de „candidat în teologie” la Academia duhovnicească din Moscova (Serghiev Posad), iar apoi publicată de autor la mănăstirea Noul-Neamț¹⁶. Lucrarea este scrisă într-un stil specific, cu un pronunțat caracter aghiografic. Cu toate acestea, ea prezintă un interes deosebit prin faptul că se bazează, în special, pe materiale documentare inedite din fondurile Arhivei de Stat a Federației Ruse. Autorul face o caracteristică generală a situației Bisericii Ortodoxe din RSS Moldovenească în perioada 1944-1989, prezintă în amănunte biografiile ierarhilor ruși care au păstorit

la Chișinău, descrie viața parohială și situația clerului în condițiile politicii antibisericești promovate abuziv de statul sovietic și încheie cu un capitol în care este redată starea jalnică a mănăstirilor și a vieții monahale. La sfârșitul lucrării, în anexă, sunt publicate: o listă, alcătuită de autor, a preoților, călugărilor și mirenilor arestați, condamnați și executați pentru credință de către autoritățile comuniste; o listă cronologică a închiderii mănăstirilor; documente de arhivă.

Un anumit interes prezintă și lucrarea preotului Victor Mihalaș „*Istoria Eparhiei Chișinăului și Moldovei în anii 1945-1995*”, susținută în 1997 ca teză de licență la Academia duhovnicească din Moscova (Serghiev Posad)¹⁷. Autorul face periodizarea după anii de păstorire a ierarhilor ruși în scaunul episcopal de la Chișinău și prezintă amănunțit biografiile și activitatea acestora. Lucrarea a fost scrisă, în cea mai mare parte, din știrile și articolele publicate în buletinul oficial al Bisericii Ortodoxe Ruse „Jurnalul Patriarhiei de Moscova”.

În unele studii mai mici semnate de cercetătorii basarabeni Alexandru Donos¹⁸, Petru Furtună¹⁹ și Ion Țurcanu²⁰ sunt tratate perioade mai restrânse și aspecte mai înguste. Acești autori, descoperind noi documente de arhivă referitoare la un anumit subiect, le-au materializat în mici studii, contribuind astfel la o aprofundare a cercetărilor privitoare la viața bisericească a românilor din stânga Prutului în perioada 1944-1989.

Pot fi menționate, de asemenea, și unele articole din ziare semnate de Ion Preașcă²¹, Adrian Pancu²² și Anatol Gonțear²³ în care se încearcă popularizarea situației Bisericii Ortodoxe în anii cîrmuirii comuniste.

Anii 1989-2007 reprezintă o perioadă nouă în viața bisericească din Republica Moldova și de aceea este încă puțin studiată. Doar în ultimii ani au început să apară unele studii.

Astfel, cercetătorul basarabean Romeo Cemârtan publică în 2004 monografia „*Cazul Mitropoliei Basarabiei – interferențe politice și religioase*”²⁴. În această lucrare autorul descrie evenimentele privitoare la reactivarea Mitropoliei Basarabiei în 1992, lupta pentru recunoaștere legală purtată cu Guvernul Republicii Moldova până în 2002, cazurile de persecuție a preoților și credincioșilor

Mitropoliei Basarabiei de către autoritățile de stat, situațiile de conflict cu Mitropolia Moldovei, care este subordonată canonic Patriarhiei de la Moscova, realizările înregistrate de Mitropolia Basarabia în ultimii ani etc. Lucrarea se bazează pe informații și articole din presă, pe documente publicate și pe mărturiile martorilor oculari.

O altă lucrare despre Mitropolia Basarabiei este semnată de Iulian Chifu, Vlad Cubreacov, M. Potoroacă - *“Dreptul de proprietate al Mitropoliei Basarabiei și restituirea averilor bisericești”*²⁵. La 14 aprilie 2004 Curtea Supremă de Justiție a Republicii Moldova a recunoscut succesiunea spirituală, canonică și istorică a Mitropoliei Basarabiei și a părților ei componente în raport cu instituțiile existente în perioada interbelică, însă a respins orice succesiune la dreptul de proprietate. Lucrarea a fost scrisă pentru a servi noii etape a luptei pentru existență dusă de Mitropolia Basarabiei. În introducere este prezentată istoria amănunțită a Mitropoliei Basarabiei din 1992 până în 2004, sunt publicate mai multe documente din perioada interbelică, prin care se demonstrează canonicitatea și legalitatea Mitropoliei Basarabiei din punct de vedere bisericesc, sunt prezentate spicuri din documentele contemporane privitor la situația Mitropoliei Basarabiei în viziunea organismelor internaționale. Cuprinsul lucrării se axează pe legislația sovietică și cea din Republica Moldova privind cultele și pe argumentele juridice care demonstrează dreptul de proprietate al Mitropoliei Basarabiei asupra averilor bisericești acumulate în perioada interbelică, naționalizate ulterior de către autoritățile sovietice.

Referitor la istoria Mitropoliei Basarabiei mai poate fi menționat și articolul *„Mitropolia Basarabiei”*, semnat de preotul Florin Șerbănescu²⁶, în care se face o prezentare succintă a principalelor evenimente care au avut loc timp de 10 ani de la reactivare.

Anumite informații despre viața bisericească a românilor din stânga Prutului după 1989 găsim și în articolul istoricului basarabean Ion Negrei *„Realități ale Bisericii Ortodoxe din Republica Moldova”*²⁷. Același autor scrie un articol despre nou înființata Facultate de Teologie din Chișinău²⁸.

Despre presa bisericească au scris preotul Petru Buburuz²⁹, redactorul nou înființatei reviste „Luminăturul”, și Nicolae Fuștei³⁰, redactorul ziarului „Curierul Ortodox”.

Utile sunt și un șir de studii și lucrări care nu se referă nemijlocit la subiect, ci au doar anumite tangențe. În primul rând, lucrările de sinteză privind istoria Basarabiei și a Transnistriei³¹, apoi studiile și monografiile privitoare la situația României și Basarabiei în timpul celui de al doilea Război mondial³² și la situația Basarabiei în perioada sovietică³³.

Pe parcursul perioadelor 1940-1941/1944-1992 românii din stânga Prutului s-au aflat sub jurisdicția bisericească a Patriarhiei ruse de la Moscova, din 1992 și până în prezent există în Republica Moldova o mitropolie care continuă să se supună canonic Moscovei, fiind numită Mitropolia Chișinăului și întregii Moldove. Situația bisericească din URSS, relațiile Bisericii cu statul sovietic, schimbările și unele evenimente din cadrul Patriarhiei de la Moscova au avut și au repercusiuni directe asupra vieții bisericești a românilor din stânga Prutului. Acest fapt ne obligă să atragem atenția cuvenită și lucrărilor privitoare la istoria Bisericii Ortodoxe Ruse în secolul al XX-lea³⁴.

Izvoarele. Suportul de bază al lucrării îl constituie: 1. documentele inedite; 2. documentele publicate; 3. știrile și materialele din presă.

Documente inedite găsim în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova: în primul rând, în fondul 3046 (fondul Împuternicitului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS pentru RSSM), care cuprinde rapoarte și buletine informative semestriale și anuale privind starea Bisericii Ortodoxe din RSS Moldovenească, corespondența cu superiorii, cu ierarhii de la Moscova și Chișinău, date statistice, plângeri ale clerului și credincioșilor și alte documente originale. Anumite documente despre situația Bisericii sunt și în fondurile 2848 (al Consiliului de Miniștri al RSSM), 706 (al Guvernământului Basarabiei 1941-1944) etc.

Un material documentar de mare valoare se află și la Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, fondul 51 (fondul Comitetului Central al

Partidului Comunist din RSSM). Investigarea în acest fond decurge anevoios, deoarece dosarele sunt voluminoase și sunt grupate după alte principii decât cele care ar permite descoperirea rapidă a unor documente (hotărâri, planuri, indicații) privitoare la Biserică, dar, în același timp, ele sunt foarte importante pentru elucidarea politicii antibisericești promovate de regimul comunist, cât și a măsurilor propagandistice antireligioase.

Un alt fond de documente inedite se află în Arhiva Mitropoliei Chișinăului și întregii Moldove, în dosarele „Corespondența cu Patriarhul Moscovei”, Partea I (1949-1969); Partea II (1970-1981); Partea III (1982-1997) și în dările de seamă anuale 1985-2006.

În momentul de față există și un număr mare de *documente publicate*. La viața bisericească a românilor din stânga Prutului în perioada 1940-1944 se referă circularele și ordinele emise de Consiliile eparhiale³⁵, rapoartele și dările de seamă³⁶, listele sectanților convertiți la Ortodoxie, ordinele autorităților de stat, precum și alte diverse documente publicate în buletinele oficiale ale celor trei eparhii basarabene. Acestea ne ajută să reconstituim tabloul realizărilor din cadrul vieții bisericești în anii 1941-1944.

Valoare de document are și lucrarea „*Basarabia dezrobită. Drepturi istorice, nelegiuri bolșevice, înfăptuiri românești*”, publicată la București în martie 1942³⁷. Ea conține date concrete și foarte prețioase despre situația Basarabiei, inclusiv despre cea a Bisericii, în timpul primei ocupații sovietice (1940-1941), cât și despre primele realizări ale stăpânirii românești după iulie 1941.

Privitor la perioada 1944-1989 avem culegerea de documente alcătuită de istoricul Valeriu Pasat „*Pagini anevoioase ale istoriei Moldovei 1940-1950*”³⁸. Ea conține documente inedite la capitolul relațiilor statului sovietic cu Biserica: rapoarte și note informative ale organelor de stat sovietice cu privire la starea religiozității populației din Basarabia în anii '50, câteva documente secrete despre acțiunile agenților KGB infiltrați în rândul clerului, documente despre deportări, etc.

O altă lucrare importantă este „*Cartea memoriei: Catalog al victimelor totalitarismului comunist*”³⁹. În ea se cuprinde lista persoanelor (numele și date scurte) din RSSM represate de regimul comunist. Pe măsură ce sunt descoperite noi persoane, lista se completează și apar noi volume. În această listă găsim și nume de clerici și credincioși.

Documente importante despre politica antibisericească a autorităților sovietice și despre starea Bisericii Ortodoxe din RSS Moldovenească sunt publicate și în anexele lucrărilor menționate mai sus, semnate de L. Tihonov⁴⁰ și I. Pavlinciuk⁴¹.

Dintre documentele publicate referitoare la viața bisericească din Republica Moldova în perioada 1989-2007 trebuie menționate, în primul rând, cele oficiale care reflectă relațiile dintre stat și Biserică, așa cum sunt „*Legea despre culte*” din 1992⁴² și cea din 2007⁴³, precum și unele decrete⁴⁴, declarații⁴⁵, scrisori deschise⁴⁶, etc. Importante sunt, de asemenea, statutele de organizare și funcționare a celor două Mitropolii⁴⁷ împreună cu părțile lor componente⁴⁸, statutele unor asociații⁴⁹, frății, etc.

Documente referitoare la reactivarea Mitropoliei Basarabiei și la lupta ei pentru recunoaștere sunt incluse de către preotul dr. Sabin Verzan în studiul său „*Eveniment istoric la Patriarhia Română: Reactivarea Mitropoliei Basarabiei, autonomă și de stil vechi*”⁵⁰. Autorul inserează în text procesul-verbal al ședinței solemne a Sinodului permanent al Bisericii Ortodoxe Române din 19 decembrie 1992 și „Actul Patriarhal și Sinodal privind reactivarea Mitropoliei Basarabiei”, iar în anexă include „Procesul-verbal al Ședinței de constituire a Adunării Eparhiale a Mitropoliei Basarabiei din 14 septembrie 1992”, corespondența purtată de patriarhul Teoctist al BOR cu patriarhul Alexei al II-lea al BORu privind Mitropolia Basarabiei, „Declarația unor oameni de știință, cultură și artă din Republica Moldova adresată tuturor basarabenilor” ș.a. Toate aceste documente, la care se mai adăugă și altele, sunt publicate și în culegerea de documente „*Adevărul despre Mitropolia Basarabiei*”⁵¹. Dosarul Mitropoliei Basarabiei la Curtea Europeană a Drepturilor Omului este publicat sub formă de broșură intitulată „*Mitropolia Basarabiei și alții contra Moldovei*”⁵².

Viața politică a Republicii Moldova după 1989 este reflectată în culegerea de documente în două volume „*Republica Moldova: Istoria politică (1989-2000)*”⁵³.

O altă categorie de documente le reprezintă mărturiile martorilor oculari publicate sub formă de memorii, jurnale, notițe de călătorie, informații și amintiri expuse în interviuri, relatări etc.

Această categorie de documente este foarte importantă pentru reconstituirea trecutului bisericesc al românilor din stânga Prutului în anii 1940-1944. Informații prețioase despre anul de ocupație sovietică, despre munca titanică în vederea refacerii vieții bisericești în Basarabia, despre activitatea misionară în Transnistria găsim în „*Jurnalul (1940-1944) și corespondența*” părintelui dr. Paul Mihail⁵⁴. Situația grea a preoților și credincioșilor basarabeni din timpul primei ocupații sovietice este reflectată foarte bine în amintirile unora din ei, publicate în revistele bisericești după revenirea autorităților românești⁵⁵. Despre primul episcop rus de la Chișinău din perioada sovietică aflăm din amintirile cântărețului Leonid Vulpe notate în articolul „*Episcopul Alexie al Tulei*”⁵⁶. Tot în baza informațiilor culese de la martori oculari preotul prof. Sergiu C. Roșca a scris două articole privitoare la situația Bisericii basarabene sub ocupație sovietică⁵⁷ și la rezistența credincioșilor basarabeni față de politica antibisericească și antiromânească promovată de autoritățile comuniste⁵⁸. Despre starea dezastruoasă în care se afla Basarabia în 1941 după plecarea autorităților sovietice și despre situația bisericească din Transnistria, aflăm din însemnările de drum ale lui Constantin Tomescu⁵⁹. Informații prețioase despre situația mănăstirilor basarabene sub sovietici și despre primele măsuri de refacere a lor după 1941 ne-au fost lăsate de protosinghelul Ieraclie Flocea⁶⁰. Activitatea misionară în rândul populației transnistrene, precum și alte aspecte ale vieții bisericești din stânga Nistrului le putem reconstitui, în mare măsură, în baza mărturiilor preoților misionari care au activat în Transnistria. Prețios, în acest sens, este ultimul capitol „*Dezrobirea Transnistriei și restaurarea credinței*” din lucrarea arhimandritului dr. Antim Nica „*Viața religioasă în Transnistria*”⁶¹. Informații importante găsim și în articolele semnate de preoții misionari I. Irimia⁶², D. Balaur⁶³, V. Prisăcaru⁶⁴, B. Țurcanu⁶⁵, T. Rudiev⁶⁶.

Mărturii referitoare la viața bisericească a românilor din stânga Prutului în perioada 1944-1989 aflăm din cartea preotului Vasile Țepordei „*Amintiri din Gulag*”⁶⁷. Autorul descrie calvarul vieții sale de preot în perioada regimului comunist, arestul său în 1948 de către securitatea română și detenția în lagărele sovietice din regiunea Vorkuta din 1949 până în 1956. Viața de lagăr face obiectul unei părți impresionante din aceste memorii care pun în circulație informații inedite din anii de detenție. Cartea este un document unicat despre lagărele morții, despre chinurile la care au fost supuși clericii și creștinii basarabeni de către autoritățile comuniste. Prețioase sunt, de asemenea, și amintirile preoților Gheorghe Armașu⁶⁸ și Filaret Ciobanu⁶⁹, care au trăit și și-au dus misiunea păstorească în perioada sovietică.

Evenimentele istorice din 1989 până astăzi s-au produs și ele sub ochii multor martori oculari. Importante sunt, sub acest aspect, mărturiile ÎPS Petru Păduraru, Mitropolitul Basarabiei⁷⁰, ale preotului Petru Buburuz⁷¹, ale omului politic Vlad Cubreacov⁷², precum și ale altor persoane⁷³ care descriu evenimentele așa cum le-au văzut.

Știrile și materialele din presă au și ele o mare importanță pentru reconstituirea trecutului bisericesc al românilor din stânga Prutului din 1940 până astăzi. Perioada 1940-1944 este reflectată în paginile revistelor „Luminătorul”, „Misionarul”, „Viața Basarabiei” de la Chișinău, în revista „Biserica Basarabeană” de la Bălți, în buletinele oficiale eparhiale “Buletinul Arhiepiscopiei Chișinăului”, „Episcopia Hotinului”, “Buletinul Episcopiei Cetatea-Albă – Ismail”. Anumite informații despre viața bisericească din RSS Moldovenească în perioada 1944-1989 găsim în paginile buletinului oficial al Bisericii Ortodoxe Ruse „Jurnalul Patriarhiei de Moscova”. Pentru cercetarea vieții bisericești în Republica Moldova în perioada 1989-2007, știrile și materialele din presă constituie sursa de bază. Cele mai relevante sunt ziarele și revistele bisericești, dar și în cele laice găsim informații prețioase. Dintre cele bisericești putem menționa ziarele „Alfa și Omega”, „Curierul Ortodox”, „Clopotnița Moldovei”, „Altarul Credinței”, „Misionarul” de la Chișinău, „Steaua

Betleemului” de la Edineț, „Buna-Vestire” de la Nisporeni, „Pravoslavnoe Pridnestrov’e” de la Tiraspol, revistele „Datina Creștină”, „Luminătorul” de la Chișinău, „Ekklesia” de la mănăstirea Noul Neamț, „Ortodoxia” de la Edineț ș.a.

Metoda de cercetare. Concepției teoretico-științifice a lucrării și, respectiv, metoda de cercetare se bazează pe principiile generale pe care trebuie să le respecte orice lucrare istorică. Pentru a fi cât mai actuali și pentru a aduce ceva nou în cercetarea subiectului, ne-am străduit să ne bazăm, cât a fost posibil, pe izvoare. Ne-am străduit, de asemenea, să analizăm critic atât sursele, cât și părerile istoriografice; să fim obiectivi, prezentând faptele și evenimentele istorice imparțial, analizându-le în ansamblu, elucidând cauzele, evoluția și consecințele; să fim sistematici și selectivi, expunând materialul cât mai coerent, clar și atrăgător.

Expunerea sumară a conținutului lucrării. În ultimele două secole românii din stânga Prutului au cunoscut o epocă zbuciumată și plină de sinuozități istorice. Mersul firesc al vieții politice, social-economice și bisericești a populației românești din partea de est a Țării Moldovei a fost perturbat de anexarea de către Imperiul rus în 1812 a teritoriului românesc dintre Prut și Nistru (numit Basarabia). Odată cu acest an au început toate relele. În 1918 Basarabia a revenit înapoi la Patria-mamă, însă liniștea și pacea n-au durat mult. Istoria a început să se repete cu întorsături mult mai dramatice.

În anul 1940, ca urmare a „Protocolului adițional secret al Pactului Ribbentrop-Molotov”, Uniunea Sovietică, ignorând și abrogând convențiile și tratatele semnate în perioada interbelică, a anexat prin forța armelor, între 28 iunie și 3 iulie, Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța.

Autorităților sovietice nu le-a fost pe plac că în teritoriile românești anexate există o Biserică puternică, cu enoriași profund religioși, care ar fi putut opune rezistență politicii lor de sovietizare. De aceea, imediat după ocupare a fost pus în mișcare întregul sistem de stat, care a acționat pe toate căile posibile și prin toate mijloacele întru distrugerea Bisericii Ortodoxe românești din Basarabia.

De teama represaliilor regimului comunist, odată cu armata și administrația civilă românească, din Basarabia s-au refugiat și administrația bisericească, precum și mulți preoți, profesorii de la Facultatea de Teologie din Chișinău, studenții, unii călugări. În decembrie 1940 Patriarhia Moscovei a delegat la Chișinău pe episcopul rus Alexie Sergheev de Tula. Acesta ar fi trebuit să se ocupe de organizarea noii eparhii rusești a Chișinăului și Basarabiei, dar în acele condiții grele, când statul sovietic lupta intens împotriva Bisericii Ortodoxe Ruse, acest lucru era imposibil de realizat. Cu toate acestea, episcopul Alexie Sergheev a venit la Chișinău, și-a amenajat o reședință și a început să conducă viața bisericească atât cât îi permiteau autoritățile de stat sovietice. Imediat după sosire a ordonat ca toate slujbele să se facă în limba slavonă, iar sărbătorile să se țină numai pe stil vechi. Activitatea lui s-a redus, în special, la viața liturgică. Deși se intitula „Arhiepiscop al Chișinăului și Basarabiei”, autoritatea lui s-a limitat doar la capitală.

O mare preocupare a autorităților bolșevice în perioada de ocupație 1940-1941 a fost închiderea cu orice scop a cât mai multor locașuri de cult. De altfel, la venirea lor în multe biserici nu se oficiau serviciile divine deoarece preoții se refugiaseră peste Prut. Autoritățile s-au străduit, pe orice cale, să mențină închise bisericile fără preot, să le deposeze, dacă populația nu se revolta prea tare, de obiectele și lucrurile sfinte și să le schimbe destinația. Astfel, multe din locașurile de cult închise (biserici și mănăstiri) au fost transformate în cazărmi, grajduri, depozite, cluburi, cinematografe etc. Cele aflate în construcție erau demolate, iar materialul folosit pentru alte construcții. Au fost închise și toate instituțiile de cultură și de educație creștină (școlile teologice, asociațiile, frățiile etc.).

Cel mai des bisericile nu erau, pur și simplu, închise, ci și profanate în mod barbar. Credincioșii români basarabeni au fost nevoiți să fie martori la nenumărate acte de vandalism păgân. Bandele de bolșevici pătrundeau în biserici, ardeau icoanele, mângăleau pereții și pângăreau odoarele. Vasele, obiectele, veșmintele de cult erau sustrate și folosite pentru necesități nebisericești.

Bisericile rămase deschise au fost impuse să plătească impozite enorm de mari, aceasta în nădejdea că populația nu le va putea plăti și astfel închiderea bisericilor ar fi luat aparențele unui act legal.

O soartă grea au avut-o în timpul primei ocupații sovietice și slujitorii altarului. Ei au fost alungați din casele parohiale, le-a fost sechestrată recolta de pe pământurile bisericesti și au fost permanent expuși unei presiuni greu de suportat. Erau numiți dușmani ai „norodului muncitor”, erau puși, intenționat, la munci grele, necorespunzătoare cu situația lor socială, pentru a fi discreditati în fața credincioșilor, erau insultați în timpul ofierii sfințelor slujbe, erau impuși să plătească impozite mari etc. Unii preoți au fost arestați, torturați, iar apoi bestial executați. Alții au fost deportați în regiunile siberiene ale imperiului sovietic, iar alții au dispărut fără urmă. Numărul slujitorilor altarului care au devenit victime ale regimului comunist în 1940-1941 se ridică la aproximativ 100 de persoane.

Deși autoritățile bolșevice încercau să-i convingă pe unii preoți să se lase de misiunea lor, marea majoritate a preoților rămași în parohii și-au îndeplinit cu demnitate misiunea lor preoțească, înfruntând prigoana ateistă și antinațională, precum și amenințările cu deportările în Siberia și chiar moartea. Deși episcopul rus Alexie Sergheev a cerut să se slujească în limba slavonă, mulți slujitori ai altarului au avut, însă, curajul să officieze sfințele slujbe în limba română, întreținând în felul acesta vie flacăra conștiinței naționale în sufletele credincioșilor.

În perioada de ocupație sovietică 1940-1941 creștinii basarabeni au fost supuși unei intense propagande bolșevice antibisericești. Autoritățile bolșevice au folosit toate mijloacele posibile: întruniri și conferințe în teritoriu, presa și radioul etc. În mod intenționat în zilele de duminică și în sărbători oamenii erau scoși la diverse lucrări în folos obștesc, numai pentru a nu se putea duce la biserică. Intelectualii care încercau să se manifeste ca creștini erau amenințați că își vor pierde locul de muncă. Concomitent, preoților le era interzis să predice, chiar în biserică. Se interzicea orice acțiune religioasă în afara bisericii și a curții ei. Nu se

permitea clericilor să poarte în public costumul preoțesc. Predarea religiei în școală a fost interzisă, în locul ei a fost introdusă educația antireligioasă.

Marea majoritate a creștinilor basarabeni nu s-au lăsat ademeniți de propaganda comunistă, ci au rămas ferm atașați Bisericii, pe care au sprijinit-o și au frecventat-o în timpul ocupației bolșevice ca și mai înainte. Românii basarabeni au dus o luptă spirituală însemnată împotriva noilor forme de viață, antibisericești și antiromânești, ce voiau să le introducă bolșevicii. Credincioșii nu numai că au achitat impozitele grele puse pe biserici, dar s-au constituit pe ascuns în grupuri de susținători ai Bisericii, participând cu ultimul lor ban la susținerea acestora, colectând sume importante nu numai pentru achitarea impozitelor, dar și pentru reparațiile necesare ale sfintelor locașuri, pentru întreținerea slujitorilor altarului.

O luptă aprigă au dus autoritățile sovietice și împotriva mănăstirilor basarabene. Ele erau considerate, pe drept cuvânt, promotoare ale românismului și importante focare de păstrare a culturii naționale. De aceea, ca și în cazul bisericilor parohiale, bolșevicii s-au străduit pe toate căile să le dezorganizeze și să le desființeze.

În 1941, atunci când autoritățile române s-au întors, au găsit Basarabia în ruine, într-o stare de dezastru material și moral. Acest lucru, însă, nu le-a descurajat. În acele vremuri grele de război, 1941-1944, conducerea bisericească, preoții și credincioșii, susținuți și de autoritățile de stat, au efectuat o muncă titanică în vederea refacerii vieții bisericești.

Imediat după retragerea sovieticilor, clericii refugiați sau repatriați din Basarabia s-au întors fiecare în parohiile avute la data de 28 iunie 1940. În fruntea Arhiepiscopiei Chișinăului a revenit arhiepiscopul-locotenent Efreim Enăchescu, ales apoi titular la 12 ianuarie 1944. În scaunul episcopal de Hotin a fost numit locotenent episcopul Armatei dr. Partenie Ciopron. El a condus Eparhia până la retragerea autorităților românești în 1944. Eparhia Cetății Albe-Ismail a fost condusă la început de episcopul românilor din America Policarp Morușca, iar în ianuarie 1944 a fost ales și apoi hirotonit titular arhimandritul dr. Antim Nica.

Primele acțiuni ale conducerii bisericești în 1941 au fost orientate la restabilirea ordinii și a disciplinei, apoi s-a purces la repararea locașurilor de cult, care au suferit mult atât de pe urma urgiei bolșevice, cât și în urma cutremurului puternic din 1940. Doar într-un singur an marea majoritate a bisericilor au fost reparate, mănăstirile au fost redeschise și înzestrate cu inventar gospodăresc și ateliere, în toate cele trei centre eparhiale (Chișinău, Bălți, Ismail) au fost redeschise sau înființate câte o tipografie, o fabrică de lumânări și câte un atelier de veșminte și obiecte bisericești.

Odată cu revenirea autorităților române în Basarabia și-au reluat apariția ziarul bisericesc „Raza”, revistele „Luminătorul” și „Misionarul”. Fiecare eparhie publica buletinul său oficial, iar în Eparhia Hotinului a fost înființată o nouă revistă - „Biserica basarabeană”.

Pentru a contracara activitatea sectară și a dezrădăcina influențele negative ale propagandei ateiste, promovate intens de autoritățile bolșevice în timpul ocupației, pe tot parcursul perioadei 1941-1944 o mare atenție a fost acordată activității misionare. Ierarhii basarabeni au făcut vizite nenumărate în parohiile și mănăstirile din subordinea lor. În fiecare parohie au fost formate, din rândul enoriașilor, comitete misionare. Erau organizate periodic diverse conferințe cu teme religioase și de educație patriotică. În tipografiile eparhiale a fost imprimat un număr impresionant de reviste, broșuri, foi duminicale și altă diversă literatură duhovnicească necesară refacerii sufletești a credincioșilor basarabeni. Un important rol misionar l-a jucat și “Caravana Misionară”, condusă de preotul misionar Vasile Prisăcaru, care prin intermediul cinematografului a contribuit la întărirea conștiinței naționale și religioase a credincioșilor din diferite localități rurale.

Într-o măsură mai mică s-a reușit refacerea învățământului teologic. Facultatea de Teologie din Chișinău, care în 1940 se refugiase la Iași, a fost desființată de la 1 noiembrie 1941 prin fuzionarea ei cu Facultatea de Teologie din Cernăuți. La Chișinău și-a redeschis cursurile doar Seminarul teologic „Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni”, unicul pentru întreaga Basarabie.

Celelalte două Seminarii, de la Bălți și Ismail, nu au fost redeschise. În toate cele trei centre eparhiale au fost deschise Școli de cântăreți.

Românii transnistreni au cunoscut și ei în anii 1941-1944 o perioadă benefică de renaștere și înflorire a vieții bisericești. În august 1941, drept consecință a angajării României în acțiunile militare de dincolo de Nistru, Germania a predat provizoriu teritoriul dintre Nistru și Bug (Transnistria) administrației civile românești. Pentru organizarea vieții bisericești din această provincie a fost creată o Misiune Ortodoxă Română. Ea a fost condusă la început de arhimandritul Iuliu Scriban, apoi de mitropolitul Visarion Puiu, iar în ultimele câteva luni de existență de arhimandritul Antim Nica.

Autoritățile române au găsit în 1941 în Transnistria o situație bisericească catastrofală. În întreaga regiune nu funcționa decât o singură biserică, în Odesa, cu un singur preot, pentru a arăta străinilor veniți de peste hotare, că în statul sovietic se respectă libertatea confesiunii. Celelalte biserici au fost fie distruse din temelie (235 de biserici), fie transformate în cluburi, magazine, depozite etc. Astfel, în prima etapă s-a acordat asistență religioasă populației creștine (în primele luni se botezau, se cununau, se împărtășeau mii de oameni) și s-a purces la deschiderea, repararea, amenajarea și sfințirea locașurilor de cult.

O problemă mai greu de rezolvat a fost completarea tuturor parohiilor cu preoți. Preoții români misionari veniți în Transnistria ajutau la soluționarea problemei doar parțial și doar provizoriu. Încetul cu încetul au început să fie încadrați preoții localnici reveniți din surghiun. Pentru soluționarea în perspectivă a problemei au fost înființate două Seminarii teologice, unul la Odesa pentru vorbitorii de limbă rusă și ucraineană și altul la Dubăsari pentru vorbitorii de limbă română.

Împreună cu preoții de mir au venit ca misionari în Transnistria și mulți ieromonahi. O bună parte din ei au fost repartizați, în lipsă de preoți, la parohii, alții au contribuit la refacerea și renașterea vieții monahale.

Pentru educația creștinească a tineretului a fost introdusă predarea obligatorie a religiei. A fost editată o revistă bisericească – „Transnistria creștină”. Au fost

tipărite, de asemenea, multe broșuri cu conținut duhovnicesc, cărți de slujbă, calendare și altă literatură, atât în limba română, cât și în limba rusă.

Începuturile au fost promițătoare, dar s-au întrerupt la început de drum. Trei ani a fost o perioadă foarte scurtă, cu toate acestea, putem spune cu certitudine, că preoții români misionari au reușit să reaprindă flacăra credinței în sufletele credincioșilor transnistreni ca ei să poată rezista în continuare propagandei ateiste.

În 1944 Basarabia și Transnistria ajung din nou în componența statului sovietic. Ca urmare, Biserica Ortodoxă din RSS Moldovenească a fost transformată într-o eparhie de tip rusesc și a fost trecută sub jurisdicția Patriarhiei de la Moscova. În toată perioada sovietică ea a fost condusă de ierarhi ruși. Activitatea lor a fost foarte timidă, iar în unele cazuri chiar dăunătoare pentru Biserică. Slujind, predicând și vorbind în limba rusă, ei au fost, în marea lor majoritate, străini de idealurile naționale, obiceiurile și tradițiile populației creștine românești. Ierarhii ruși au venit în Basarabia împreună cu un anumit număr de preoți ruși și ucraineni, care au ocupat imediat funcții de conducere și au fost numiți parohi ai bisericilor din Chișinău și din centrele raionale. Aceștia au contribuit și ei la procesul de rusificare a vieții bisericești a românilor din stânga Prutului.

Odată reîntoarse în 1944, autoritățile sovietice și-au reluat politica antibisericească începută în anul de ocupație 1940-1941. În primul rând, a fost instituit un control strict și permanent asupra activității Bisericii, atât prin organele de securitate, cât și prin împuternicitul Comitetului pentru problemele BORu de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS pentru RSSM, care informa autoritățile centrale despre situația din teritoriu și punea în aplicare indicațiile venite de la centru. Acesta avea largi împuterniciri, fără acordul lui ierarhii de la Chișinău nu puteau să întreprindă nici o acțiune: convocarea unei adunări a protopopilor sau a stareților, înființarea unor cursuri teologice, editarea unui calendar bisericesc sau a unei cărți de cult etc. Începând cu păstoria episcopului Nectarie Grigoriev (1948-1969), cu împuternicitul erau coordonate și așa întrebări ca numirea și destituirea preoților în parohii, vizita ierarhului în vreo parohie sau mănăstire etc. Episcopul

Bartolomeu Gondarovschi (1969-1972) a încercat să-l neglijeze pe împuternicit, dar a fost demis și transferat în altă episcopie. În acest fel, ierarhii ruși, care au condus Biserica Ortodoxă din RSSM, au fost lipsiți de posibilitatea elementară de a hotărî în mod autonom chestiuni care țineau doar de viața internă a Bisericii. Sub controlul riguros al statului s-a aflat și activitatea preoților. Agenții secreți duceau evidența unde și când preoții săvârșeau vreo slujbă religioasă, care este conținutul predicilor, ce discută preoții cu enoriașii, era verificată corespondența lor. De asemenea, în sânul Bisericii au fost infiltrați numeroși agenți secreți și informatori. Aceștia au lucrat cu sârguință, îndeplinind toate ordinele autorităților de stat, care vizau, în special, distrugerea din interior a Bisericii Ortodoxe. Deși documentele privitoare la activitatea acestor agenți secreți nu au fost puse, încă, la dispoziția cercetătorilor, cele câteva, care sunt azi cunoscute publicului larg, aduc lumină și în acest aspect.

Pentru a limita activitatea Bisericii și a minimaliza influența ei asupra credincioșilor, autoritățile sovietice centrale, cât și cele locale au adoptat numeroase hotărâri antibisericești. Sub presiunea statului chiar și conducerea Eparhiei Chișinăului a fost nevoită să ia unele măsuri de acest fel. Deși comunitățile parohiale și cele monahale făceau tot posibilul ca să nu deranjeze autoritățile de stat, acestea organizau în mod intenționat diverse incidente pentru a perturba liniștea vieții bisericești. În acest fel, ele se amestecau brutal în viața internă a Bisericii, foloseau metode de administrare birocratică și nu permiteau credincioșilor să-și manifeste liber credința. Autoritățile publice locale interziceau procesiunile religioase cu cruci, steaguri și icoane, interziceau pomenirile de obște ale morților în cimitire și alte adunări, cum ar fi sfințirea unei fântâni sau a unui izvor etc.

Pe parcursul întregii perioade sovietice autoritățile de stat s-au străduit să micșoreze continuu numărul locașurilor de cult. Astfel, în 1947 doar în 592, din cele 943 de biserici existente, se permitea oficierea serviciilor divine. În 1966 erau deschise doar 194 de biserici. Pretexte pentru închidere erau diverse: n-au fost plătite la timp impozitele, numărul enoriașilor este mic, clădirea bisericii se află în

stare de avariere, nu este preot, în localitatea din apropiere este biserică în care se oficiază servicii divine și aceasta este suficient pentru mai multe localități etc. Deși se dorea ca închiderile să aibă formă „legală”, în realitate aceste proceduri erau dure și brutale. Ca să excludă posibilitatea reînțeleperii serviciilor divine în bisericile închise, autoritățile se străduiau să le ia în folosință și să le „valorifice”, adică să le dea o altă destinație. Ele erau transformate în cluburi, săli sportive, depozite, grajduri etc.

Într-o situație deosebit de grea se afla și clerul basarabean. În primii ani după instaurarea stăpânirii sovietice mulți slujitori ai altarului au fost arestați și condamnați, fiind acuzați de propagandă antisovietică. Preoții care au scăpat de arestare au fost permanent persecutați și intimidați. Ei erau alungați din casele parohiale, erau obligați să plătească impozite mari, li se intentau dosare false, erau amenințați cu deportarea etc. Din cauza că o bună parte a clerului se refugiase în dreapta Prutului, iar din cei rămași în Basarabia mulți au fost arestați și exilați, s-a ajuns la situația din 1940-1941, când un preot era nevoit să suplinească 7-10 parohii. Această situație era pe placul autorităților sovietice. Pe parcursul stăpânirii lor, comuniștii au generat, în mod intenționat, o criză de preoți. În 1949 erau înregistrați oficial 417 clerici, în 1960 numărul de preoți s-a micșorat de la 380 la 327, în 1962 erau 255, iar în 1966 – 199. Autoritățile au mai urmărit ca în rândul preoților să ajungă persoane cu un nivel cultural scăzut, cu un intelect redus, fără studii teologice. În virtutea condițiilor foarte complicate, candidații la hirotonie erau aleși dintre cântăreții bisericești sau chiar dintre credincioși. Fiind în permanență persecutați de către stat, ei se străduiau să fie tot timpul în umbră. Activitatea lor se reducea la săvârșirea diferitor servicii divine (Taine și ierurgii), iar ei, fiind într-un număr mic, erau foarte solicitați. Mulți dintre preoți nu predicau pentru că nu aveau cunoștințele necesare și pentru a nu intra în conflict cu organele de stat, care calificau predica ca propagandă antisovietică. Cei care predicau erau chemați permanent în diferite instanțe ca să dea lămuriri ce au avut în vedere spunând în predică cutare sau cutare lucru. Unora li s-au intentat dosare penale

pentru unele idei și afirmații din predici, fiind apoi arestați și condamnați la mai mulți ani de închisoare.

Prin această politică îndreptată împotriva clerului s-a urmărit ca credincioșii să fie lipsiți și separați de conducătorii lor spirituali. Scopul final era ca populația să adere la noua „religie” – ideologia comunist-ateistă și să devină un nou popor – al „moldovenilor sovietici”. Pentru atingerea acestui scop s-au depus eforturi considerabile și persistente, prin resursele investite, prin sferele cuprinse, prin metodele folosite (de la cele mai agresive până la cele mai subtile).

Un alt aspect al politicii antibisericești promovate de statul sovietic a fost lupta împotriva mănăstirilor. Ele erau considerate de autorități niște focare ale rezistenței împotriva ideologiei comuniste și împotriva politicii de deznaționalizare și sovietizare. Este de la sine înțeles că autoritățile comuniste nu puteau tolera existența unui număr atât de mare de mănăstiri (erau mai multe mănăstiri în RSSM decât în întreaga URSS), cu gospodării prospere și cu o mare autoritate în rândul populației. De aceea, timp de două decenii mănăstirile basarabene au fost sistematic închise una după alta, iar cele care încă funcționau nu aveau liniște din cauza diferitelor probleme create, în mod intenționat, de autoritățile sovietice centrale și locale. Chiar de la început mănăstirilor le-au fost impuse impozite exagerat de mari, astfel încât statul să aibă cât mai mult folos de pe urma potențialului lor economic solid (mănăstirile erau obligate să achite statului 40% din venit, în timp ce colhozurile achitau doar 25%), iar cele mici să se ruineze și să fie închise. În 1962, din toate cele 25 de mănăstiri existente în 1944, a rămas să funcționeze doar una – mănăstirea de maici de la Japca. Călugării și călugărițele au fost alungați din mănăstiri, au fost persecutați și obligați să se lepede de haina monahală și să-și încalce votul. Astfel, viața monahală, care presupune continuitate în trăirea duhovnicească, a fost în Basarabia sub sovietici totalmente distrusă. Pe teritoriile mănăstirilor închise au fost înființate spitale, orfelinate, sanatorii etc.

Concomitent cu metodele de violență aplicate în lupta contra Bisericii, autoritățile comuniste au utilizat pe scară largă și diverse forme de propagandă ateistă. A fost publicată un volum enorm de literatură antireligioasă, în presă

periodic apăreau articole cu conținut ateist. În procesul de propagandă erau antrenate secțiile de cultură, căminele culturale, bibliotecile, muzeele. În sediile acestor instituții se organizau frecvent serate tematice, expoziții de cărți pe teme ateiste, festivaluri cinematografice de filme artistice și științifice, expoziții de panouri, fotografii, conferințe, seminare etc. Un accent aparte s-a pus pe educația ateistă în școală. Profesorii erau obligați să organizeze în „cercuri ateiste” dispute, alte activități didactice cu caracter ateist. Educația ateistă trebuia să fie promovată în cadrul lecțiilor de istorie, literatură, biologie, geografie, fizică, chimie.

Din 1961 a început să fie aplicat așa-numitul „lucru individual” cu credincioșii. Organizațiile comsomoliste, de partid, sindicale, secțiile Organizației de propagandă a ateismului „Știința” numeau „îndrumători” personali de ateism pentru credincioșii. Dacă metodele de convingere erau inefficiente, în activitatea de „reeducare” era atras colectivul, care trebuia să lupte cu „rămășițele trecutului”. Dacă nici aceste acțiuni nu-și atingeau scopul, urmau sancțiunile administrative, ceea ce însemna că persoana în cauză putea fi exmatriculată sau retrogradată. Deseori elevii erau chiar pedepsiți fizic de către profesorii lor. Spre exemplu, în zilele de post copiii credincioșilor erau hrăniți forțat cu lactate; lor li se rupeau cruciulițele de la gât, li se aplicau alte pedepse morale și fizice.

Pe tot parcursul perioadei 1944-1989, în pofida restricțiilor ateiste impuse de autoritățile comuniste, au fost înregistrate acțiuni de rezistență ale clerului și credincioșilor, manifestate prin păstrarea credinței, prin repararea bisericilor și plata impozitelor exagerate impuse de stat, prin oficierea serviciilor divine, atunci când acestea erau interzise, prin numeroase demersuri înaintate diverselor instanțe privind redeschiderea locașurilor de cult, prin scrisori de protest și chiar prin rezistență armată. Aceste acțiuni nu porneau de la un anumit centru de organizare, spre deosebire de programul ateist realizat de autoritățile sovietice, de aceea, evident, ele nu au putut opri avalanșa crescândă a politicii de stat îndreptată împotriva Bisericii.

În 1989 viața bisericească a românilor din stânga Prutului a intrat într-un nou fâgaș. Odată cu căderea regimului totalitar comunist, s-a încheiat epoca de

prigoană împotriva Bisericii Ortodoxe din Basarabia și Transnistria, populația a început să se întoarcă la valorile creștine, au început să fie redeschise bisericile și mănăstirile, a început să renască credința. Locul statului totalitar, care promova o politică antibisericească, a fost luat de statul de drept. Autoritățile de stat ale Republicii Moldova, din 1989 până în prezent, s-au manifestat, în linii generale, ca niște autorități ale unui stat secularizat. Ele nu au ajutat restaurarea bisericilor și a mănăstirilor închise în perioada sovietică. Puținele cazuri, când acest lucru a avut loc, au fost mediatizate excesiv cu scopul de a acumula capital politic. Statul nu salarizează clerul, nu susține financiar școlile teologice, presa bisericească, organizațiile și asociațiile bisericești etc. Biserica Ortodoxă, deși majoritară și tradițională, este considerată separată de stat și nu beneficiază de nici un ajutor esențial din partea lui. Atitudinea secularizată a autorităților de stat ale Republicii Moldova se vede bine și în refuzul constant de a introduce religia ca materie, cel puțin facultativă, în învățământul școlar.

La 6 iulie 1989 ierarhul rus de la Chișinău, arhiepiscopul Serapion Fadeev, sub presiunea mișcării de eliberare națională, și-a dat demisia și a plecat la Moscova. În următoarea zi Sfântul Sinod al BORu l-a ales pentru scaunul episcopal de la Chișinău pe arhimandritul Vladimir Cantarean, român originar din Colincăuți, regiunea Cernăuți. În 1990 au fost create două eparhii, una în partea de nord a Republicii, cu sediul la Bălți (în vechiul scaun episcopal al Eparhiei de Hotin), și alta în partea de sud, cu sediul la Bender (Tighina). Pentru scaunul episcopal de Bălți, Sfântul Sinod al BORu a ales pe arhimandritul Petru Păduraru, iar pentru cel de Bender (Tighina) - pe arhimandritul Vichentie Morar.

La 14 septembrie 1992, clericii și creștinii susținători ai cauzei naționale s-au întrunit sub președinția episcopului Petru Păduraru de Bălți și au decis reactivarea Mitropoliei Basarabiei. La 19 decembrie 1992 Sfântul Sinod al BOR, printr-un "Act Patriarhal și Sinodal", a constatat și binecuvântat reactivarea Mitropoliei Basarabiei, l-a recunoscut pe episcopul Petru de Bălți, locțiitor de Mitropolit al Basarabiei și l-a declarat membru al Sfântului Sinod al BOR. Autoritățile de stat ale Republicii Moldova și Patriarhia Moscovei s-au opus reactivării Mitropoliei

Basarabiei și nu au dorit s-o recunoască. Abia la 30 iulie 2002 autoritățile statului au fost nevoite, ca urmare a hotărârii CEDO, să recunoască legalitatea Mitropoliei Basarabiei și să înceapă, potrivit „Legii cultelor”, înregistrarea părților ei componente – parohii, mănăstiri, școli teologice, asociații ale mirenilor, misiuni sociale, episcopii reactivate etc. La etapa actuală, Mitropolia Basarabia este într-o perioadă de ascensiune sub mai multe aspecte: organizatoric, al activităților și realizărilor, chiar și al creșterii numerice a parohiilor și preoților.

Existența a două Mitropolii Ortodoxe, una supusă canonic Moscovei, iar alta Bucureștiului, a tensionat într-o anumită măsură viața bisericească din Republica Moldova. În ultimii ani s-a ajuns, totuși, la relații de coexistență, iar în unele aspecte, cum ar fi introducerea religiei în școală, activitatea misionară, asistența socială, chiar la o anumită colaborare.

În prezent, în cadrul Mitropoliei Chișinăului și întregii Moldove există mai multe episcopii: Episcopia de Tiraspol și Dubăsari, creată în 1998 și condusă de episcopul rus Iustinian Ovcinnikov; Episcopia de Cahul și Comrat, creată în 1998 și condusă de episcopul Anatolie Botnari; Eparhia de Edineț și Briceni, creată în 1998 și condusă până în 2006 de răposatul episcop Dorimedont Cecan, astăzi scaunul episcopal fiind vacant; Episcopia de Bălți și Fălești, creată în 2007 și condusă de episcopul Marchel Mihăiecu.

În perioada 1989-2007 Biserica Ortodoxă din Republica Moldova a făcut pași timizi, dar consecutivi spre redresarea situației de dezastru în care s-a aflat viața bisericească în epoca sovietică. Depășind greutăți enorme, mai ales în plan material, credincioșii ortodocși din Republica Moldova, de asemenea, preoții și călugării au deschis, au reparat și amenajat bisericile și mănăstirile care fuseseră închise în perioada sovietică. Au fost întemeiate, de asemenea, noi parohii și noi mănăstiri. Unele s-au construit, iar altele sunt încă în construcție. În 2001 funcționau 1076 biserici, 34 mănăstiri și 6 schituri. În prezent, acest număr este și mai mare.

Începând din 1989 și până în prezent, numărul preoților a crescut continuu. Dacă în 1988 erau 238 de preoți, în 2002 erau deja 1135, iar în 2007 sunt circa

1300. În prima etapă au fost hirotoniți mulți preoți fără ca ei să aibă studii teologice. Începând din 1994, când în Republica Moldova au început să se reîntoarcă basarabeni cu studii teologice făcute în România și odată cu prima promoție a Academiei Teologice din Chișinău din 1995, situația a început să se schimbe în bine. Pe măsură ce crește numărul preoților cu studii teologice superioare, făcute fie în Republica Moldova, fie în România, Ucraina și Rusia, se înviorează și viața bisericească. Preoțimea basarabeană devine tot mai activă pe tărâmul vieții pastorale, colaborează cu publicațiile periodice bisericești și laice, cu televiziunea și radioul. Activitatea preoților se manifestă și prin crearea unor instituții social-filantropice, a unor frății și asociații ortodoxe. Acestea se ocupă cu asistența socială a păturilor social-vulnerabile, cu asistența religioasă în penitenciare, în unitățile militare, în spitale, orfelinat etc. Deși religia nu este o disciplină obligatorie în școală, mulți preoți se străduiesc ca ea să fie predată, fie de ei, fie de persoane cu studii teologice ortodoxe. În majoritatea cazurilor persoanele care predau religia sunt salarizate din fondul parohiei.

Presa bisericească a cunoscut și ea o anumită ascensiune și dezvoltare. Pe parcursul perioadei 1989-2007 au fost editate mai multe ziare și reviste bisericești. Unele din ele au dispărut, altele, însă, s-au consolidat, și-au găsit susținere la cititori și continuă să apară. Dintre acestea pot fi menționate revista „Luminătorul” și ziarele „Curierul Ortodox”, „Altarul Credinței” și „Misionarul”.

Și în domeniul învățământului teologic se poate vorbi de un anumit progres. În prima etapă, pentru pregătirea rapidă (6 luni) a cadrelor de clerici, a fost creată Școala duhovnicească de la mănăstirea Căpřiana. Această primă instituție de învățământ teologic înființată după prăbușirea regimului comunist, a întâmpinat mari greutăți din cauza lipsei de cadre calificate de profesori, de manuale și de literatură teologică. În scurt timp ea s-a desființat. În locul ei au fost înființate Seminarul teologic de la mănăstirea Nouă Neamț cu durata de studii de cinci ani și Facultatea de Teologie a Universității de Stat din Chișinău. Treptat corpul didactic a fost completat cu absolvenți ai instituțiilor de învățământ superior teologic, iar bibliotecile școlilor teologice - cu literatură teologică din România. În 1993

Facultatea a fost transformată în Academie Teologică. Există, de asemenea, patru licee cu profil teologic și trei școli de cântăreți bisericești.

Mai sunt, evident, multe probleme. Dacă ne referim în exclusivitate la viața bisericească, putem spune că epoca sovietică a fost atât de distructivă, încât situația, activitatea și progresul Bisericii Ortodoxe nu a atins nici măcar cotele din perioada interbelică. Alte aspecte negative sunt activitatea intensă a diferitor secte, promovarea în masă a unor valori amurale și anticreștine, lipsa unei baze materiale solide care ar permite Bisericii să fie mai activă etc.

Notă: pentru transliterarea numelor și titlurilor rusești am adoptat standartele internaționale stabilite de *International Organization of Standardization (ISO)*.

Lui „**й**” îi corespunde „**j**” (se pronunță - „**i scurt**”),

„**ж**” = „**ž**” - („**j**”),

„**к**” = „**k**” - („**c**”),

„**ц**” = „**c**” - („**ț**”),

„**ч**” = „**č**” - („**ci, ce**”),

„**ш**” = „**š**” - („**ș**”),

„**щ**” = „**šč**” - („**șci**”),

„**ы**” = „**y**” - („**î**”),

„**э**” = „**ě**” - („**ă**”),

„**ю**” = „**ju**” - („**iu**”),

„**я**” = „**ja**” - („**ia, ea**”),

semnului tare „**ѣ**” îi corespunde „**“**”,

semnului moale „**ѧ**” îi corespunde „**‘**”.

- ¹ Vezi: V. Prokof'ev, *Neprimirmoe protivorečie meždu naukoi i religiej*, Chișinău, 1950; I. Lupalo, *Nauka protiv religii*, Chișinău, 1953; P. Pabiolkina, *Religioznye sueverija i vred nanosimyj imi*, Chișinău, 1953; M. Goldenberg, *Conținutul și sarcinile propagandei științifico-ateiste, promovate de Uniunile lectorilor de la sate*, Chișinău, 1956 (cu grafie chirilică); T. Zmersliuc, *De ce am rupt-o cu religia*, Chișinău, 1959 (cu grafie chirilică); F. Vidrașcu, M. Rotaru, *Azi alte clopote bat [Culegere pe teme antireligioase]*, Chișinău, 1959 (cu grafie chirilică); A. Osipov, *V bor'be za čeloveka*, Chișinău, 1964; M. Ghilos, A. Mulik, *Descătușare [Culegere de schițe despre morala religioasă]*, Chișinău, 1964 (cu grafie chirilică); I. Nikiforov, *Kak zaroždalas' religija i v čem ee sut'*, Chișinău, 1963; L. Makarov, *Întrebări și răspunsuri cu privire la ateism*, Chișinău, 1963 (cu grafie chirilică); L. Velikovič, *Religija – ideologičeskoe oružie imperIALIZMA*, Chișinău, 1963; K. Radina, *Ce daună aduce copiilor religia*, Chișinău, 1965 (cu grafie chirilică) etc.
- ² De ex.: A. Babii, *Dezvoltarea gândirii ateiste în Moldova după anul 1917*, în vol. „Ateismul în ofensivă”, Chișinău, 1974, p. 155-172 (cu grafie chirilică); F. Bâzgu, *Procesul combaterii religiei ortodoxe în Moldova*, Chișinău, 1974 (cu grafie chirilică); A. Babii, M. Goldenberg, *Cruciații anticomunismului*, în rev. „Comunistul Moldovei”, Chișinău, 1973, nr. 3, p. 35-58 (cu grafie chirilică).
- ³ A. Babij, *Pravoslav'e v Moldavii: istorija i sovremenost'*, Chișinău, 1988.
- ⁴ De ex.: V. Gajos, *În luptă pentru realizarea în RSSM a principiilor ateiste ale lui V.I. Lenin*, în vol. „Unele aspecte ale ateismului”, Chișinău, 1970, p. 25-54 (cu grafie chirilică).
- ⁵ Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Basarabia, aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc*, Iași, 1993.
- ⁶ Boris Buzilă, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia 1812-1918; 1918-1944*, București-Chișinău, 1996.
- ⁷ Consatntin I. Stan, Alexandru Gaiță, *Biserica Ortodoxă Română din Basarabia și Bucovina de Nord în anul 1940-1941*, în rev. „Destin românesc”, București-Chișinău, 1997, nr. 3, p. 99-110.
- ⁸ Ludmila Tihonov, *Unele aspecte ale politicii bolșevicilor față de Biserica Ortodoxă din Basarabia (iunie 1940 – iunie 1941)*, în „Analele științifice ale USM”, Seria „Științe socio-umane”, Chișinău, 1999, p. 224-229.
- ⁹ P.M. Šornikov, *Pravoslavnaja Cerkov' "Zadnestrov'ja" v gody rumynskoj okkupacyi. 1941-1944 gody*, în rev. „Pokrovskie čtenija”, Vol. VIII, Tiraspol, 2006, p. 62-67.
- ¹⁰ Vezi și: *Tiraspol'sko-Dubossarskaja eparhija. Stranicy istorii*, Tiraspol, 2005, p. 8-9.
- ¹¹ În anii 1994-1997 a fost ambasador la Moscova, în anii 1997-1999 a fost ministru al Apărării, în anii 1999-2001 a fost ministru al Securității Naționale și șef al Serviciului de Informații și Securitate.
- ¹² Valeriu Pasat, *Asprul adevăr al istoriei. Deportări de pe teritoriul RSS Moldovenești în anii '40-'50*, Chișinău, 2000.
- ¹³ Vladimir Beșleagă, *Bisericile și mănăstirile sub regimul totalitar comunist în RSSM (1950-1960)*, în rev. „Destin românesc”, București-Chișinău, 1996, nr. 1, p. 121-136; nr. 3, p. 60-77; nr. 4, p. 86-100; 1997, nr. 2, p. 110-125.
- ¹⁴ Idem, *Mănăstirea Răciula – 1959*, în rev. „Destin românesc”, București-Chișinău, 2000, nr. 1, p. 102-114.
- ¹⁵ L. Tihonov, *Politica statului sovietic față de cultele din R.S.S. Moldovenească (1944-1965)*, Chișinău, 2004.
- ¹⁶ Ieromonah Iosif Pavlinciu, *Kišin'evsko-Moldavskaja eparhija v period s 1944 po 1989 god*, Noul Neamț, 2004.
- ¹⁷ Preot Victor Mihalaș, *Istoria Kișin'evsko-Moldavskoj eparhii s 1945 po 1995 gody*, Serghiev Posad, 1997.
- ¹⁸ Alexandru Donos, *Din istoria bisericii ortodoxe în RSSM (în perioada 1954-1957)*, în vol. „Probleme actuale ale științelor umaniste și ale modernizării învățământului”, Chișinău, 1999, p. 111; Idem, *Aspecte din istoria Bisericii Ortodoxe din RSS Moldovenească în perioada 1944-1953*, în „Revista de istorie a Moldovei”, Chișinău, 2000, nr. 1-2, p. 28-35.
- ¹⁹ Petru Furtună, Ion Țurcanu, *Biserica din Basarabia în anii 50-60 ai secolului XX*, în „Pergament. Anuarul Arhivelor Republicii Moldova”, Vol. III-IV, Chișinău, 2000-2001, p. 91-96.
- ²⁰ Ion Țurcanu, *Cine a închis bisericile și mănăstirile din Basarabia?*, în rev. „Cugetul. Revistă de Istorie și Cultură”, Chișinău, 2000, nr. 1, p. 26-29; Idem, *Scurt istoric al închiderii mănăstirii Noul Neamț de către sovietici*, în rev. „Cugetul”, Chișinău, 2002, nr. 4, p. 93-95; Idem, *Mănăstirea Hîrbovăț: un caz spectaculos din istoria închiderii de către sovietici a lăcașelor de cult din Basarabia*, în rev. „Luminătorul”, Chișinău, 2002, nr. 6, p. 24-28; Idem, *Închiderea mănăstirilor din Basarabia de către sovietici în anii 50-60 ai sec. XX*, în rev. „Cugetul”, Chișinău, 2003, nr. 2, p. 20-24.
- ²¹ Ion Preașcă, *Calvarul mănăstirilor din Basarabia (Cum ocupanții bolșevici luptau contra "obscurantismului bisericesc")*, în ziarul „Alfa și Omega”, Chișinău, 16-30 noiembrie 1998, p. 3.
- ²² Adrian Pancu, *Politica statului sovietic față de Biserica Ortodoxă din RSS Moldovenească*, în ziarul „Alfa și Omega”, Chișinău, 1-15 februarie 2000, p. 2; septembrie 2000, p. 4; Idem, *Propaganda antireligioasă desfășurată de autoritățile sovietice în perioada 1944-1956 în RSSM și consecințele ei*, în ziarul „Alfa și Omega”, Chișinău, 1-15 martie 2000, p. 6-7.
- ²³ Preot Anatol Gonciar, *Biserica Ortodoxă sub regimul comunist*, în ziarul „Misionarul”, Chișinău, mai 2004, p. 6; iunie 2004, p. 6.
- ²⁴ Romeo Cemârțan, *Cazul Mitropoliei Basarabiei – interferențe politice și religioase*, Chișinău, 2004.

- ²⁵ Iu. Chifu, V. Cubreacov, M. Potoroacă, *Dreptul de proprietate al Mitropoliei Basarabiei și restituirea averilor bisericești*, Chișinău, 2004.
- ²⁶ Preot Florin Șerbănescu, *Mitropolia Basarabiei*, în rev. „Magazin istoric”, București, 2002, nr. 3, p. 22-27.
- ²⁷ Ion Negrei, *Realități ale Bisericii Ortodoxe din Republica Moldova*, în rev. „Cugetul”, Chișinău, 1995, nr. 1-2, p. 86.
- ²⁸ Idem, *Chișinăul are tradiție în învățământul religios ortodox: [Facultatea de Teologie de la Universitatea din Moldova]*, în ziarul „Cotidianul”, 4 august 1993.
- ²⁹ Preot Petru Buburuz, *Revista „Luminătorul” după 50 de ani de inexistență*, în rev. „Luminătorul”, Chișinău, 1991, nr. 1, p. 4-6; Idem, *Revista „Luminătorul” – o serie nouă la un deceniu de reapariție*, în rev. „Luminătorul”, Chișinău, 2002, nr. 1, p. 2-3.
- ³⁰ Nicolae Fuștei, *Scurtă istorie a ziarului „Curierul Ortodox” de la apariția lui până în zilele noastre*, în ziarul „Curierul Ortodox”, Chișinău, 16 iunie 2005, p. 2; Idem, *Persoane care au activat sau activează în cadrul redacție „Curierul Ortodox”*, în ziarul „Curierul Ortodox”, Chișinău, 16 iunie 2005, p. 5; Idem, *Tematica materialelor reflectată în paginile „Curierului Ortodox” pe parcursul celor zece ani de activitate 24. 06. 1995 – 24. 06. 2005*, în ziarul „Curierul Ortodox”, Chișinău, 16 iunie 2005, p. 6; Idem, *„Curierul Ortodox” – o rază de iluminare culturală și spirituală (istorie și catalogul tematic al articolelor publicate în perioada 24.06.1995-16.06.2005)*, Chișinău, 2006.
- ³¹ Anton Moraru, *Istoria românilor: Basarabia și Transnistria (1812-1993)*, Coautori: I. Moiseev, M. Cernencu, A. Roman, Chișinău, 1995; *Istoria Basarabiei de la începuturi până la 1998*, Autori: Ioan Scurtu, D. Enciu, A. Goșu, I. Pavelescu, Gh. Ioniță, I. Șișcanu, N. Enciu, Gh. Cojocar, București, 1999; D. Dragnev, I. Jarcutschi, I. Chirtoacă, E. Negru, *Din istoria Transnistriei*, Chișinău, Civitas, 2001.
- ³² Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial (1939-1947)*, Iași, 1995; Dinu C. Giurescu, *România în al doilea război mondial (1939-1945)*, București, 1999; Hlihor, Constantin, *Din istoria Basarabiei și nordului Bucovinei, 1940-1948*, București, 1996; Anatol Petrencu, *Basarabia în al doilea război mondial 1940-1944*, Chișinău, 1997; Idem, *România și Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, Chișinău, 1999; I. Scurtu, C. Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, București, 1992; Idem, *Complot împotriva României 1939-1947. Basarabia, nordul Bucovinei și Ținutul Herța în vâltoarea celui de-al doilea război mondial*, București, 1994; Veaceslav Stăvilă, *De la Basarabia Românească la Basarabia Sovietică 1935-1945*, Chișinău, 2000; Ion Șișcanu, *Raptul Basarabiei 1940*, Chișinău, 1993; Igor Cașu, *Inaugurarea regimului comunist în Basarabia 1940-1941*, în „Revista de istorie a Moldovei”, Chișinău, 1999, nr. 1, p. 18-33; Olivian Verenca, *Administrația civilă română în Transnistria*, Chișinău, 1993.
- ³³ Ion Constantin, *Basarabia sub ocupație sovietică, de la Stalin la Gorbaciov*, București, București, 1994; Mihail Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică (1944-1950)*, Cluj-Napoca, 1995; Elena Șișcanu, *Regimul totalitar bolșevic în R.S.S. Moldovenescă 1940-1952*, Chișinău, Civitas, 1997; Elena Postică, *Rezistența antisovietică în Basarabia 1944-1950*, Chișinău, 1997; Igor Cașu, *„Politica națională” în Moldova Sovietică (1944-1989)*, Chișinău, 2000; Iulian Chifu, *Basarabia sub ocupație sovietică și tentative contemporane de revenire sub tutela Moscovei*, București, 2004; Vladimir Beșleagă, *Conștiința națională sub regimul totalitar comunist în RSSM (1956-1963)*, în rev. „Destin românesc”, București-Chișinău, 1994, nr. 4, p. 89-102; 1995, nr. 1, p. 61-70; nr. 2, p. 89-110.
- ³⁴ Vladislav Cypin, *Russkaja Pravoslavnaia Cerkov' 1917-1997*, Moscova, 1997; T. A. Čumačenko, *Sovet po delam Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi pri SNK (SM) SSSR v 1943-1947 gg.: osobennosti formirovanija i dejatel'nosti apparata*, în vol. „Vlast' i Cerkov' v SSSR i stranah Vostočnoj Evropy 1939-1958”, Moscova, 2003, p. 69-98; Aleksandr Kireev, *Eparhii i arhieriei Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi v 1943-2005 godah*, Moscova, 2005; V.I. Korobenko, *Russkaja Pravoslavnaia Cerkov' i sovetskoe gosudarstvo v seredine 60-h-80-h godov XX veka*, în rev. „Pokrovskie čtenija”, Vol. VI, Tiraspol, 2003, p. 26-28; Idem, *Novyj etap v otnošenijah Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi s sovetskim gosudarstvom (1985-1991)*, în rev. „Pokrovskie čtenija”, Vol. VII, Tiraspol, 2004, p. 23-25; Idem, *Uregulirovanie otnišenij meždju Russkoj Pravoslavnoj Cerkv'ju i sovetskim gosudarstvom v gody velikoj otečestvennoj vojny*, în rev. „Pokrovskie čtenija”, Vol. VIII, Tiraspol, 2006, p. 36-39; M.I. Odincov, *Veroispovednaja politika sovetskogo gosudarstva v 1939-1958 gg.*, în vol. „Vlast' i Cerkov' v SSSR i stranah Vostočnoj Evropy 1939-1958”, Moscova, 2003, p. 7-68; D.V. Pospelovskij, *Russkaja Pravoslavnaia Cerkov' v XX veke*, Moscova, 1995; M.V. Škarovskij, *Russkaja Pravoslavnaia Cerkov' pri Staline i Hruščiove*, Moscova, 1999; G. Štrikker, *Russkaja Pravoslavnaia Cerkv' v sovetskoe vremeja 1917-1991 gg.*, Vol. I, Moscova, 1995.
- ³⁵ *Circulara nr. 1 din 13 august 1941*, în rev. „Luminătorul”, Chișinău, 1941, nr. 7-8, p. 388-389; *Circulara nr. 3 din 20 august 1941*, în rev. „Luminătorul”, Chișinău, 1941, nr. 7-8, p. 391-392; *Circulară*, în rev. „Episcopia Hotinului. Foaițe eparhiale oficiale”, Bălți, 1941, nr. 2, p. 33-34; *Ordin circular nr. 4816*, în rev. „Luminătorul”, Chișinău, 1942, nr. 3-4, p. 153, etc.
- ³⁶ *Raportul dlui Ministru al Culturii Naționale și al Cultelor către dl Mareșal Ion Antonescu Conducătorul Statului*, în rev. „Misionarul”, Chișinău, 1942, nr. 7-10, p. 497-498; *Raportul Pr. Pavel Mihail de la Soborul Vechi – Chișinău [Misionarism în Transnistria]*, în rev. „Misionarul”, Chișinău, 1942, nr. 4-6, p. 179-192; *Realizările Misiunii Ortodoxe Române în Transnistria [Spicuri din Darea de seamă a Misiunii asupra activității de la înființare și până la sfârșitul lunii decembrie 1941]*, în rev. „Misionarul”, Chișinău, 1942, nr. 1, p. 51-55, etc.
- ³⁷ *Basarabia dezrobită. Drepturi istorice, nelegiuiri bolșevice, înfăptuiri românești*, București, 1942.

- ³⁸ Valeriu Pasat, *Trudnye stranicy istorii Moldovy 1940-1950*, Moscova, 1994.
- ³⁹ *Cartea memoriei: Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, Vol. I, Chișinău, 1999; vol. II, Chișinău, 2001; vol. III, Chișinău, 2003.
- ⁴⁰ L. Tihonov, *Politica statului sovietic față de cultele din R.S.S. Moldovenească (1944-1965)*, Chișinău, 2004, p. 109-160.
- ⁴¹ Jerom. I. Pavlinciuk, *op. cit.*, p. 285-317.
- ⁴² *Legea despre culte*, în „Monitorul Oficial”, Chișinău, nr. 3/70 din 30 martie 1992.
- ⁴³ *Legea privind cultele religioase și părțile lor componente nr. 125-XVI din 11.05.2007*, în „Monitorul Oficial”, Chișinău, nr. 127-130/546 din 17 august 2007.
- ⁴⁴ *Decretul președintelui Republicii Moldova cu privire la unele măsuri de intensificare a controlului asupra respectării legislației despre culte în Republică*, în ziarul „Moldova Suverană”, Chișinău, 7 octombrie 1993, p. 1.
- ⁴⁵ *Declarația Adunării eparhiale a Mitropoliei Basarabiei din 3 octombrie 1995*, în ziarul „Alfa și Omega”, Chișinău, 1-15 octombrie 1995, p. 2; *Declarația Bisericii Ortodoxe din Moldova vis-a-vis de predarea obligatorie în școlile de stat a disciplinei „Educația moral-spirituală”*, în ziarul „Steaua Betleemului”, Edineț, 11 noiembrie 2000, p. 6.
- ⁴⁶ *Scrisoare deschisă a Mitropolitului Chișinăului și întregii Moldove Vladimir către Președintele Republicii Moldova dl M. Snegur, Președintele Parlamentului dl P. Lucinschi, Primul Ministru al Guvernului dl A. Sangheli*, în ziarul „Moldova Suverană”, Chișinău, 18 noiembrie 1995, p. 1.
- ⁴⁷ *Statutul Bisericii Ortodoxe din Moldova [Mitropolia Chișinăului și întregii Moldove]*, Chișinău, 1993; *Statutul pentru organizarea și funcționarea Mitropoliei Ortodoxe a Basarabiei*, Chișinău, 1995.
- ⁴⁸ *Regulamentul pentru organizarea vieții monahale și funcționarea administrativă și disciplinară a mănăstirilor din cadrul Mitropoliei Chișinăului și întregii Moldove*, Chișinău, 2004.
- ⁴⁹ *Statutul Asociației Studenților Creștini Ortodocși Români din Republica Moldova (A.S.C.O.R.)*, în ziarul „Alfa și Omega”, Chișinău, iulie 1998, p. 2.
- ⁵⁰ Preot dr. Sabin Verzan, *Eveniment istoric la Patriarhia Română: Reactivarea Mitropoliei Basarabiei, autonomă și de stil vechi*, în rev. „Biserica Ortodoxă Română”, București, 1992, nr. 11-12, p. 8-69.
- ⁵¹ *Adevărul despre Mitropolia Basarabiei*, București, 1993.
- ⁵² *Mitropolia Basarabiei și alții contra Moldovei*, Chișinău, 2004.
- ⁵³ *Republica Moldova: Istoria politică (1989-2000). Documente și materiale*, Vol. I-II., Universitatea de Stat din Moldova; Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Autori: Mihai Cernescu, Andrei Galben, Gheorghe Rusnac, Constantin Solomon, Chișinău, 2000.
- ⁵⁴ Preot dr. Paul Mihail, *Jurnalul (1940-1944) și corespondența*, București, 1998.
- ⁵⁵ Preot Leonid Antonovici, *Din viața și activitatea mea ca preot sub ocupația bolșevică*, în rev. „Misionarul”, Chișinău, 1942, nr. 4-6, p. 231-237; Preot Ioan Bodiș, *Cum am slujit sub stăpânirea sovietică*, în rev. „Misionarul”, Chișinău, 1942, nr. 4, p. 84-87; Preot Gheorghe Grădinaru, *Cum mi-am făcut datoria de preot sub ocupația bolșevică, în Basarabia*, în rev. „Episcopia Hotinului”, Bălți, 1941, nr. 5, p. 99-104; Preot Ioan Lesnic, *Fapte dintr-un an de robie*, în rev. „Episcopia Hotinului”, Bălți, 1941, nr. 3, p. 66-71; Preot I. Moldovanu, *Despre amara viață sub bolșevici*, în rev. „Episcopia Hotinului”, Bălți, 1941, nr. 6, p. 116-120; Z. Capusteac, E. Capusteac, *Preoți și sărbători, sub sovietici*, în rev. „Biserica basarabească”, Bălți, 1943, nr. 7-8, p. 284-286; Leonid Vulpe, *Dorul după Țara liberă*, în rev. „Biserica basarabească”, Bălți, 1942, nr. 6, p. 354-361; Idem, *Din trecutul trist al Bisericii din Basarabia*, în rev. „Biserica basarabească”, Bălți, 1943, nr. 2-3, p. 79-80; Preot M. Răznovanu, *Fuga din Basarabia și întoarcerea acasă*, în rev. „Biserica basarabească”, Bălți, 1943, nr. 5-6, p. 212-216.
- ⁵⁶ Leonid Vulpe, *Episcopul Alexie al Tulei*, în rev. „Biserica basarabească”, Bălți, 1942, nr. 7, p. 427-432.
- ⁵⁷ Preot Sergiu C. Roșca, *Biserica basarabească sub ocupație sovietică și primele realizări ale noii stăpâniri românești*, în rev. „Misionarul”, Chișinău, 1942, nr. 1, p. 34-40.
- ⁵⁸ Idem, *Lupta spirituală a poporului român din Basarabia împotriva bolșevismului*, în rev. „Misionarul”, Chișinău, 1943, nr. 7-9, p. 349-353.
- ⁵⁹ Constantin N. Tomescu, *Prin Basarabia și Transnistria [Însemnări de drum]*, în rev. „Luminătorul”, Chișinău, 1941, nr. 9-12, p. 467-484; Idem, *Odesa [Date istorice și însemnări de drum]*, în rev. „Luminătorul”, Chișinău, 1943, nr. 5-6, p. 306-317.
- ⁶⁰ Protosinghel Ieraclie, *Reflexiuni cu ocazia adunării stareților*, în rev. „Misionarul”, Chișinău, 1942, nr. 1, p. 45-46; Idem, *Opera ÎPS Efrem pentru mănăstirile din eparhie*, în rev. „Luminătorul”, Chișinău, 1942, nr. 3-4, p. 209-211; Idem, *Mănăstirea Hârbovăț*, în rev. „Luminătorul”, Chișinău, 1942, nr. 9-10, p. 582-584.
- ⁶¹ Arhimandrit dr. Antim Nica, *Viața religioasă în Transnistria*, Chișinău, 1943.
- ⁶² Preot I. Irimia, *Doi ani de misionarism a clerului din Arhiepiscopia Chișinăului în Transnistria*, în rev. „Misionarul”, Chișinău, 1943, nr. 10-12, p. 519-569.
- ⁶³ Preot Dumitru Balaur, *Secerișul, mult este, dar puțini sunt lucrătorii*, în rev. „Biserica basarabească”, Bălți, 1942, nr. 2, p. 72-79.
- ⁶⁴ Preot Vasile Prisăcaru, *Reîncreștinarea ținuturilor de peste Nistru*, în rev. „Misionarul”, Chișinău, 1942, nr. 1, p. 25-26; Idem, *Probleme transnistrene de prezent și viitor*, în rev. „Misionarul”, Chișinău, 1942, nr. 7-10, p. 325-339.
- ⁶⁵ Preot B. Țurcanu, *Cercurile pastorale în Transnistria*, în rev. „Misionarul”, Chișinău, 1943, nr. 1-3, p. 90-92.

-
- ⁶⁶ Preot Teodor Rudiev, *Vești din Moldova de peste Nistru (Din carnetul de drum al misionarului)*, în rev. „Luminătorul”, Chișinău, 1941, nr. 7-8, p. 453-457.
- ⁶⁷ Preot Vasile Țepordei, *Amintiri din Gulag*, București, 1992.
- ⁶⁸ Anatol Telembici, *In memoriam. Părintele Gheorghe Armașu: „N-am vândut pe nimeni, deși mi s-a pus adeseori în față hârtie albă”*, în ziarul „Misionarul”, Chișinău, februarie 2006, p. 5.
- ⁶⁹ Părintele Filaret Ciobanu la 70 de ani [Interviu], în ziarul „Altarul Credinței”, Chișinău, 1 martie 2005, p. 4.
- ⁷⁰ Pentru toate parohiile există un singur liman – Mitropolia Basarabiei (Interviu cu ÎPS Petru Păduraru, arhiepiscop al Chișinăului, mitropolit al Basarabiei și exarh al Plaiurilor), în ziarul „Alfa și Omega”, Chișinău, 16-31 ianuarie 1998, p. 3; *Trei ani de libertate. Am fost prizonieri pentru că am avut foame și sete de dreptate și adevăr* (Interviu realizat cu Înalt Prea Sfințitul Petru, arhiepiscop al Chișinăului, mitropolit al Basarabiei și exarh al Plaiurilor), în ziarul „Misionarul”, Chișinău, iulie 2005, p. 1-2 etc.
- ⁷¹ Preot Petru Buburuz, *Mitropolia Basarabiei: întoarcere spre neam, limbă și Biserica strămoșească (Statul trebuie să înceteze să implice confesiunile în politică)*, în ziarul „Alfa și Omega”, Chișinău, 16-30 septembrie 1995, p. 4; *Idem, În aceeași credință, în același neam*, în ziarul „Literatura și Arta”, Chișinău, 15 februarie 1996, p. 7.
- ⁷² Vlad Cubreacov, *Cronica evenimentelor și acțiunilor antilegale de la Episcopia de Bălți (vara și toamna anului 1992)*, în ziarul „Alfa și Omega”, Chișinău, 16-31 august 1995, p. 5; *Conflictul în problema Mitropoliei Basarabiei este creat artificial de autoritățile de stat* (Interviu cu membrul Consiliului eparhial al Mitropoliei Basarabiei Vlad Cubreacov, deputat în Parlament), în ziarul „Alfa și Omega”, Chișinău, 16-31 octombrie 1995, p. 6; *Problema Mitropoliei Basarabiei se internaționalizează. Regimul Lucinschi va compărea în fața justiției europene* (Interviu cu dl Vlad Cubreacov, membru al Consiliului eparhial al Mitropoliei Basarabiei, deputat FPCD), în ziarul „Alfa și Omega”, Chișinău, 16-31 decembrie 1997, p. 3; *De la confruntare și vrajbă la conciliere și conclucrare* (Interviu cu Vlad Cubreacov, deputat în Adunarea Națională bisericească a Patriarhiei Române), în ziarul „Alfa și Omega”, Chișinău, 16-31 ianuarie 1999, p. 4.
- ⁷³ Alexandru Magola, *S-a intensificat prigoana asupra preoților și credincioșilor Mitropoliei Basarabiei (noiembrie 1994-ianuarie 1995)*, în ziarul „Alfa și Omega”, Chișinău, ianuarie 1995, p. 6; *Preoții Mitropoliei Basarabiei sunt maltratați în continuare (Fălești, 27 octombrie-13 noiembrie. Cronică)*, în ziarul „Alfa și Omega”, Chișinău, 1-15 noiembrie 1996, p. 2; Gabriela Olărescu, *Mitropolia Basarabiei între ilegalitate și realitate*, în ziarul „Alfa și Omega”, Chișinău, 1-15 octombrie 1998, p. 3; *Dialogul dintre Patriarhia Română și Patriarhia Rusă referitor la jurisdicția Mitropoliei Basarabiei în Republica Moldova și vizita delegațiilor celor două Biserici surori la Chișinău în perioada 14-16 ianuarie 1999 (Cronică)*, în ziarul „Alfa și Omega”, Chișinău, 16-31 ianuarie 1999, p. 5; Ecaterina Deleu, *Mitropolia Basarabiei, cea mai defavorizată Biserică din Moldova*, în ziarul „Misionarul”, Chișinău, august 2006, p. 2.